United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Lumbini, the Birthplace of the Lord Buddha
Inscribed on the World Heritage
List in 1997

LUMBINI, NEPAL: The Birthplace of Lord Buddha-World Heritage Property
Report on the state of conservation of the property

November 20, 2017

Government of Nepal
Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation
LUMBINI DEVELOPMENT TRUST
Sacred Garden, Rupandehi, Lumbini, Nepal
Telephone: +977-71-404040/404047
Facsimile: +977-71-404042
E-mail: liaisonoffice@lumbinidevtrust.gov.np
Web-Page: www.lumbinidevtrust.gov.np

TABLE OF CONTENTS

Introduction 1

40 COM 7B.42 - State of Conservation - Decision Text 3

Section A 4

General Response to Points made by the World Heritage Committee

ANNEX: 13

Annex 1: Integrated Management Framework (Nepalese Version)
Annex 2: International Scientific Committee Recommendations

Introduction

Lumbini is a peerless landmark of the Buddhist world. This is the only active religious place that has been listed in the World Heritage Site by the UNESCO in 1997. Lumbini symbolized ultimate peace and harmony. The eyes of Buddha are the emblem of love, worship; kindness and compassion are the synonym of Buddhism. Lumbini, was inscribed on the List of World Heritage at the 21st session of the World Heritage Committee in 1997 under criteria (iii) and (vi):

Criterion (iii)*:* As the birthplace of the Lord Buddha, testified by the inscription on the Asoka pillar, the sacred area in Lumbini is one of the most holy and significant places for one of the world's great religions.
Criterion (vi): The archaeological remains of the Buddhist *viharas* (monasteries) and *stupas* (memorial shrines) from the 6th century BC to the 15th century AD, provide important evidence about the nature of Buddhist pilgrimage centers from a very early period.

Integrity:
The integrity of Lumbini has been achieved by means of preserving the archaeological remains that give the property its outstanding universal value within the boundaries. The significant attributes and elements of the property have been preserved. The buffer zone gives the property a further layer of protection. Further excavations of potential archaeological sites and appropriate protection of the archaeological remains are a high priority for the integrity of the site. The boundaries however do not include the entire archaeological site and various areas are found in the buffer zone. The entire property is owned by the Government of Nepal and is being managed by the Lumbini Development Trust and therefore there is little threats of development or neglect. However the affects of industrial development in the region has been identified as a threat to the integrity of the property.

Authenticity:
The authenticity of the archaeological remains within the boundaries has been confirmed through a series of excavations since the discovery of the Asoka pillar in 1896. The remains of viharas, stupas and numerous layers of brick structures from the 6th century BCE to the present century at the site of the Maya Devi Temple are proof of Lumbini having been a centre of pilgrimage already from early times. The archaeological remains require active conservation and monitoring to ensure that the impact of natural degradation, influence of humidity and the impact of the visitors are kept under control.

Management:
The main archaeological site is protected as per the Ancient Monument Preservation Act 1956. The site management is carried out by the Lumbini Development Trust, an autonomous and non-profit making organization as a Government Authority. The entire site is owned by the Government of Nepal. The site falls within the centre of the Master Plan area, the planning of which was initiated together with the United Nations and carried out by Prof. Kenzo Tange between 1972 and 1978. The long-term challenges for the protection and management of the property would be to control the impact of the

visitors, of natural impacts such as humidity and the industrial development in the region. A Management Plan is in the process of being developed to ensure the long-term safeguarding of the archaeological vestiges of the property while allowing for the property to continue being visited by pilgrims and tourists from around the world.

This report has been prepared as requested by the World Heritage Committee during their 40th Session. It has mentioned about the information of the researches and different activities done in Lumbini World Heritage Property and surroundings.

We would like to express gratitude to the World Heritage Center for the concern they have shown and their encouragement and funding of the project through the Japanese Funds-in-Trust.

World Heritage Committee 40th session (Istanbul, 2016)

Lumbini, the Birthplace of the Lord Buddha (Nepal) (C 666 rev)

Decision: 40 COM 7B.42

The World Heritage Committee,

1. *Having examined Document WHC/16/40.COM/7B,*
2. *Recalling Decision **38 COM 7B.18**, adopted at its 38th session (Doha, 2014),*
3. *Notes the progress made in finalizing the Integrated Management Framework document, but regrets the delay in its adoption;*
4. *Also notes that development activities have been undertaken before the adoption of the management plan and without conducting Heritage Impact Assessments (HIAs);*
5. *Urges the State Party to adopt and implement the Integrated Management Framework document as a matter of priority, and to carry out HIAs, with a specific section focusing on the potential impact of the project on the Outstanding Universal Value (OUV), in conformity with the 2011 ICOMOS Guidelines on HIAs for World Heritage Cultural Properties, for the proposed projects, before undertaking any new work within the property or in the adjacent areas identified as having potential archaeological significance;*
6. *Take note of the State Party' strategy with the international community to utilize the property to develop a Lumbini World Peace City, but expresses its concern with the project's potential impact on the property and its current use and therefore, requests the State Party to provide details on the proposed project and to carry out a HIA, with a specific section focusing on its potential impact on OUV of the property, in conformity with the ICOMOS Guidelines on HIA for World Heritage Cultural Properties, before the project proposal is approved;*
7. *Encourage the State Party's strategy to develop a strategy for the protection of the larger Greater Lumbini Area and its wider setting, including but not limited to Tilaurakot and Ramagrama, and to further reduce industrial activity in the vicinity of the property;*
8. *Also requests the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 December 2017,** an updated report on the state of conservation of the property and the implementation of the above, for examination by the World Heritage Committee at its 42nd session in 2018.*

Section A

General Response to Points made by the World Heritage Committee
Refer 40 COM 7B.42– State of Conservation

3. *Notes the progress made in finalizing the Integrated Management Framework document, but regrets the delay in its adoption;*

   The Integrated Management Framework document has been finalized under UNESCO/Japanese Funds-in- Trust Project. The Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation, National Planning Commission of Nepal, the Lumbini Development Trust and the Department of Archaeology of Nepal have been forwarded the draft IMF to the Cabinet for final adoption of the Government of Nepal. The Government of Nepal, the Cabinet meeting held on October 23, 2017 has been forward to the Economic and Infrastructure Committee but has yet to be ratified by the Committee due to the Election. The draft Integrated Management Framework (Nepalese Version) document has attached in Annex-1. We would like to assure that, we will send Notary translated English version to the World Heritage Committee once adopted by the government.

4. *Also notes that development activities have been undertaken before the adoption of the management plan and without conducting Heritage Impact Assessments (HIAs);*

   The Heritage Impact Assessment of Tourism on Lumbini World Heritage Property has been done by ICOMOS Nepal under UNESCO/Japanese Funds-in-Trust Project for the Preservation of the World Cultural Heritage "Strengthening the conservation and management of Lumbini, the birthplace of Lord Buddha" and also developed Heritage Impact Assessment guidelines for Lumbini World Heritage Site. Some of development activities have been undertaking as recommended by the Lumbini Development Master Plan and HIA.

5. *Urges the State Party to adopt and implement the Integrated Management Framework document as a matter of priority, and to carry out HIAs, with a specific section focusing on the potential impact of the project on the Outstanding Universal Value (OUV), in conformity with the 2011 ICOMOS Guidelines on HIAs for World Heritage Cultural Properties, for the proposed projects, before undertaking any new work within the property or in the adjacent areas identified as having potential archaeological significance;*

   The site manager has great concern to implement the Integrated Management Framework, but still waiting for its adoption by the government. Few of the development activities, i.e. pathways inside Maya Devi Temple have been completed as recommended by ISC members; drainage, garden and footpath have been undertaking as recommended by the Lumbini Development Master

plan. The Police post have been sifted from the Sacred Garden and the old Rana period buildings are still remaining, which will be discus on forthcoming ISC meeting especially on its utilization. Once Cabinet adopts the IMP, Trust will follow accordingly as a major guideline for the property.

Newly constructed pathway inside Mayadevi Temple

UNESCO-DG Madam Irina Bokova inside Mayadevi Temple

Old Police Post at Rana period building *New Police Post at the New Lumbini Village*

Archaeological Risk Map

Archaeological Risk Map for the Sacred Garden of Lumbini has been developed to mitigate potential threats and also assist in planning for physical infrastructure.

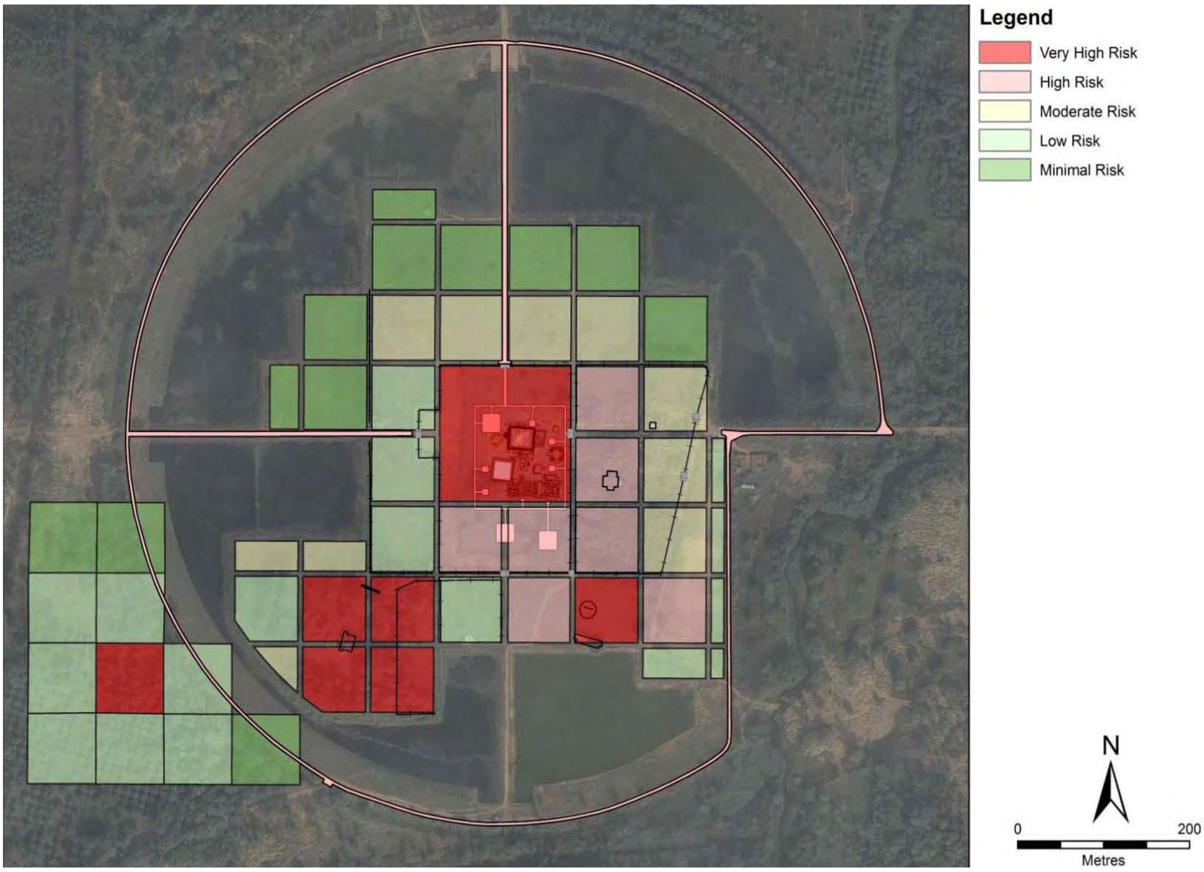

Archaeological Risk Map for the Sacred Garden of Lumbini

6. *Take note of the State Party' strategy with the international community to utilize the property to develop a Lumbini World Peace City, but expresses its concern with the project's potential impact on the property and its current use and therefore, requests the State Party to provide details on the proposed project and to carry out a HIA, with a specific section focusing on its potential impact on OUV of the property, in conformity*

with the ICOMOS Guidelines on HIA for World Heritage Cultural Properties, before the project proposal is approved;

Regarding the Master plan of the Lumbini World Peace City, the Government of Nepal, cabinet meeting held on September 7, 2015; forwarded the WPC Master Plan to its Economic and Infrastructure Committee for final approval and the Committee meeting held on September 14, 2015 decided as follows:

a. To respect the aspiration of the Legislative Parliament to develop Lumbini as a World Peace Center, the committee decided to provide principle approval for the implementation of the Master plan of the Lumbini World Peace City.

b. The implementation activities will rigorously follow the national and international laws and guidelines of the World Heritage Property. The committee decided to provide principle approval for the implementation of the Master plan of the Lumbini World Peace City without any consequence of its Outstanding Universal Value.

7. *Encourage the State Party's strategy to develop a strategy for the protection of the larger Greater Lumbini Area and its wider setting, including but not limited to Tilaurakot and Ramagrama, and to further reduce industrial activity in the vicinity of the property;*

The State Party fully agrees and has great concern to develop a strategy for the protection of the Greater Lumbini Area. Thus to understand morphology of the historical sites various researches, i.e. archaeological investigation, geophysical survey have been carried out under the UNESCO/Japanese Fund in-Trust project in the year of 2014, 2015 & 2016; and conducted the following activities:

- Geophysical survey in Tilaurakot and Kudan – providing complete plan of the ancient walled city of Tilaurakot
- Archaeological risk map has prepared, which will help in long-term management of the site and planning physical planning
- Trenches excavated within and outside the walled city of Tilaurakot and Kudan. Remains of a 1.800 years old palace complex found in 2016, at the centre of Tilaurakot
- Recovered a spectacular hoard of 500 silver punch-marked coins of 2nd century BCE from a monastery area, outside Tilaurakot city site in 2015
- Conserving and presenting structures within the Central Walkway. Preparing moulds of post-holes of the excavated 'shrine' on the central walkway and of the palisade at the northern rampart at Tilaurakot

- Excavate structures to understand the chronology, morphology and function of the localities in advance of conservation and presentation

- Excavate ramparts in order to enhance our understanding of the urban layout of the site

- Excavate a trench within Sivagarh in order to enhance our understanding of the broader chronology and morphology of the landscape setting of Tilaurakot

- Conduct geophysical survey at the Twin Stupas in order to define the location and nature of subsurface archaeological material

- Conduct geophysical survey at the Northern Suburb in order to define the location and nature of subsurface archaeological material

- Map the archaeological and natural features of the site and conduct geophysical survey of different areas of the site in order to define the location and nature of subsurface archaeological material

- Map the wider landscape and perimeter of the archaeological site onto GIS and conduct an auger-core profile to ascertain the presence or absence of cultural material below the surface to create risk maps

- Record visitor count, recording of nationalities and duration of stays

- Conduct interviews with local stakeholder and residents to continue to assess and benchmark the social impacts of the development of Tilaurakot

- *Evaluate the morphology of Kudan,* Excavate a step-trench in order to understand the chronology, morphology and function of the extant remains

- Complete an Archaeological Risk Map for the site of Tilaurakot

Excavation and site briefing by Professor Robin Coningham

Exposed Archaeological Remains at Tilaurakot

Prof. Robin Coningham giving in-depth of the research to the HE Madam Irina Bokova, UNESCO-DG at Tilaruakot

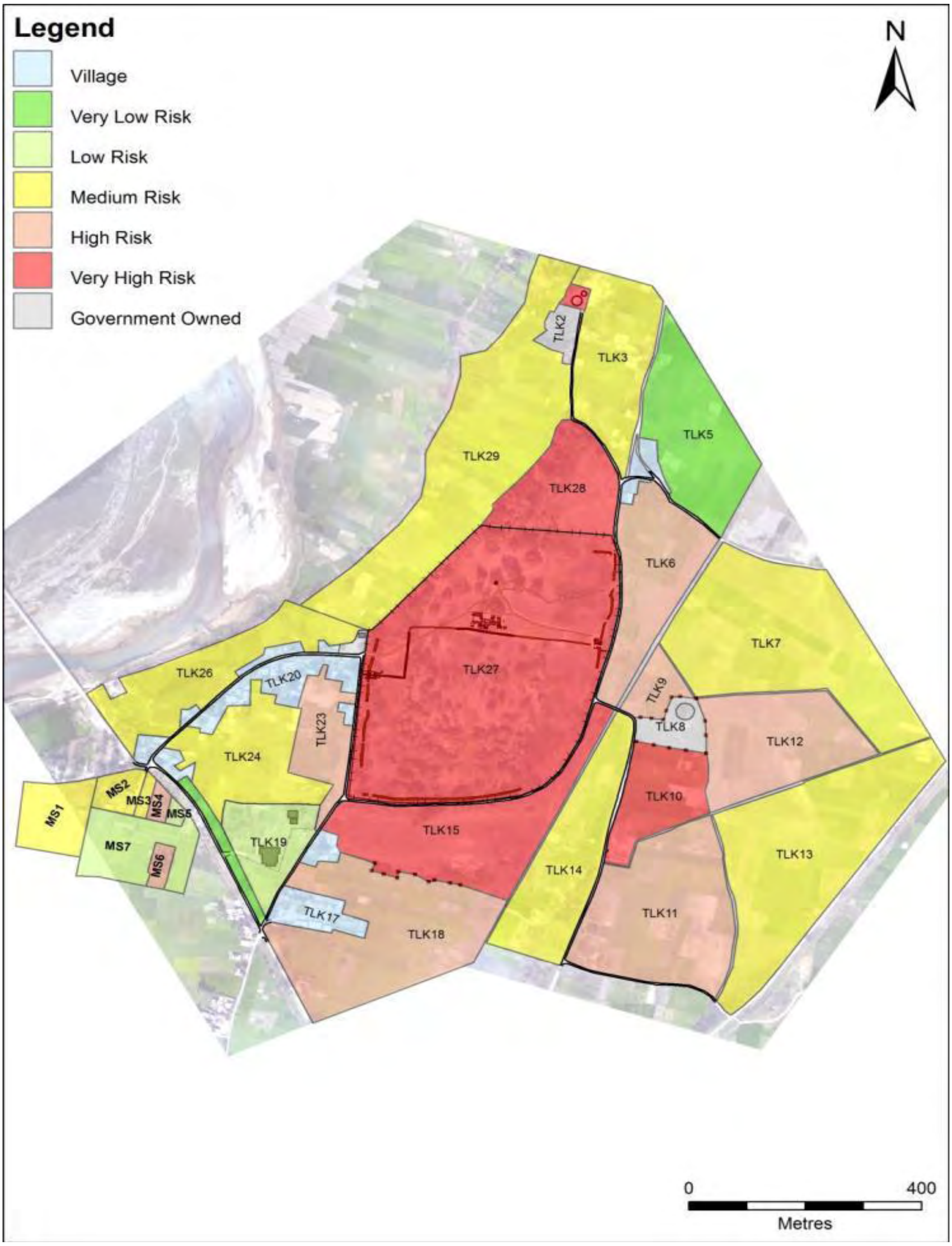

Risk Map of Tilaurakot

Mapping of heritage sites in the Greater Lumbini Area

Under the UNESCO/JFIT Project phase II, the team from the University of Tokyo led by Professor Yukio Nishimura in close cooperation with the Department of Archaeology and the Lumbini Development Trust, and involving Himalayan College of Geomatic Engineering & Land Resources Management, Nepal. Mapping of heritage sites of the Greater Lumbini Area, in particular of Kapilvastu and Rupandehi districts and preparation of specific site. Total 136 archaeological sites in Kapilavastu district have

been identified. The plan for the visitor and pilgrim experience within the walled city of Tilaurakot has been prepared.

Identified 136 sites of Kapilvastu district and example of site catalogue

Conservation of the archaeological remains in Lumbini and Tilaurakot

- Lumbini – Field activities in 2015, 2016 and 2017. Mr Claudio Margotini, Mr Paolo Pagnin, Mr Fiorin Alberto and Daniele Spizzichino together with DoA & LDT
- Execution of local treatment and training on maintenance of the archaeological remains
- Carry out seismic tomography of the Ashoka Pillar and prepare an analysis of the overall condition and stability
- Formulation of detailed project proposal of measures to be carried out to control water level in and around the Mayadevi Temple based on the geotechnical/hydraulic tests carried out in 2016 in Lumbini
- Conservation team proposed solutions to control the water level inside the Mayadevi Temple and make technical recommendations to restore the archaeological masonry structures inside the temple.
- Conservation experts' from Italy Dr Claudio Margotini and Mr Paolo Pagnin in collaboration with the Lumbini Development Trust, the Department of Archaeology and advisors on archaeology – 2015-2017

Industrial Activity in the Vicinity of the Property

Regarding the issues related to the industrial activities and air pollution in the vicinity of Lumbini LDT has coordinated to carry out various activities and assesses main problems coming from cement industries and some others are; brick kilns, soap, food processing, Paper, vegetable ghee and oil industries, etc. LDT has developed base map to control additional industrial encroachment and also assessment of air quality (particulate matters and Ozone) in Lumbini Protected Zone have been done and Air quality observatory installed to continue monitor air quality with the close coordination of Department of Environment, Nepal and International Center for Integrated Mountain Development (ICIMOD).International Union for Conservation of Nature (IUCN) Nepal has prepared report on environmental impact assessment of Lumbini area with the financial support from UNESCO on 2013.

Air Quality Observatory in Lumbini

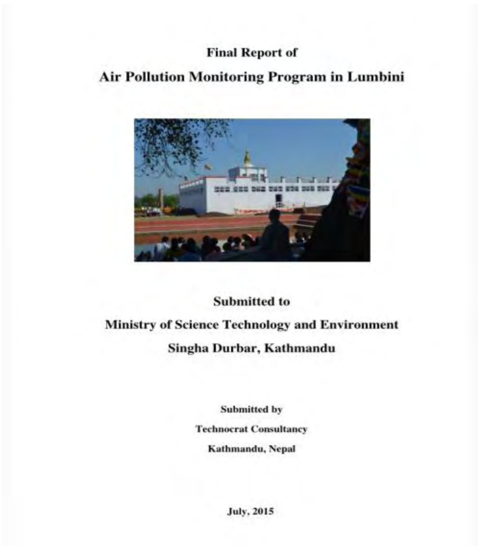

Final Report of

Air Pollution Monitoring Program in Lumbini

Submitted to

Ministry of Science Technology and Environment

Singha Durbar, Kathmandu

Submitted by

Technocrat Consultancy

Kathmandu, Nepal

July, 2015

ANNEX-1

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान, लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल

एकीकृत व्यवस्थापन संरचना

अन्तिम मस्यौदा

फागुन ३, २०७३

नेपाल सरकार

संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय

पुरातत्व विभाग

विश्व सम्पदा केन्द्र तथा **काठमाडौंस्थित युनेस्को कार्यालय**

सँगको निकट सहकार्यमा

लुम्बिनी विकास कोष

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

World Heritage Convention

विषय सूची

१. पहिचान र उद्देश्यहरू (IDENTIFICATION & OBJECTIVES) १

१.१. परिचय (INTRODUCTION) १

१.२. सम्पदालाई परिभाषित गर्ने (DEFINING THE PROPERTY) २

१.३. सीमारेखा तथा सन्निकट क्षेत्र (BOUNDARY & BUFFER ZONES) ३

१.४. अवधारणात्मक तहहरु (THE LAYERS OF COMPREHENSION) ५

१.५. दिगो मानव विकास (SUSTAINABLE HUMAN DEVELOPMENT) ६

१.६. एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका उद्देश्यहरु (OBJECTIVES OF THE INTEGRATED MANAGEMENT PROCESS) ७

१.६.१. उद्देश्यको अभिव्यक्ति (Objective Statement) ७

१.६.२. मूलभूत उद्देश्यहरू (Key Objectives) ८

२. एकीकृत व्यवस्थापन योजना संरचना (INTEGRATED MANAGEMENT PLAN FRAMEWORK) ९

२.१. संस्थागत संरचना (INSTITUTIONAL FRAMEWORK) ९

२.१.१. आधिकारिक निकायहरू तथा स्थल व्यवस्थापक (The Authorities & The Site Manager) ९

२.१.२. सम्बद्ध आधिकारिक निकायहरू (Associated Authorities) १०

२.१.३. अन्तर्राष्ट्रिय संलग्नता (International Involvement) ११

२.२. कानूनी संरचना (LEGAL FRAMEWORK) १२

२.२.१. कानून निर्माण प्रक्रिया तथा कानूनी प्रावधानहरू (Legislation & Legal Provisions) १२

२.२.२. संरक्षण तथा विकाससँग सम्बन्धित निर्देशिकाहरू (Conservation & Development Guidelines) १३

२.२.३. क्षेत्रीय योजना तथा विकास कार्यमाथिको नियन्त्रण (Regional Planning & Development Controls) १७

२.३. आर्थिक संरचना (ECONOMIC FRAMEWORK) १८

३. कार्यान्वयन (IMPLEMENTATION) १९

३.१. संस्थागत गर्ने (INSTITUTIONLISATION) १९

३.१.१. संरचनाहरूको स्थापना (Establishment of Frameworks) १९

३.१.२. प्रक्रियाहरूको स्थापना (Establishment of Processes) १९

३.१.३. कार्ययोजना (Plan Of Action) २०

३.१.४. वार्षिक कार्ययोजना (Annual Action Plan) २०

३.२. क्षेत्रगत समन्वय (SECTOR-WISE COORDINATION) २१

३.२.१. स्थानीय विकास क्षेत्र (Local Development Sector) २१

३.२.२. बिपद्को जोखिम व्यवस्थापन (Disaster Risk Management) २१

३.२.३. पर्यटन क्षेत्र (Tourism Sector) २१

३.२.४. बौद्ध संगठनहरु (Buddhist Organizations) २१

३.३. अनुगमन, प्रतिवेदन तथा समीक्षा (MONITORING, REPORTING & REVIEW) २२

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST- 1985 NEPAL

लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

१. पहिचान र उद्देश्यहरू
(IDENTIFCATION & OBJECTIVES)

१.१ परिचय
(INTRODUCTION)

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीका लागि तयार पारिएको यो "एकीकृत व्यवस्थापन संरचना", नेपाल सरकारद्वारा अवलम्वन गरिएको दस्तावेज हो । यसले "एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया" कार्यन्वयनका लागि संरचनाहरुलाई परिभाषित गर्नुका साथै विश्व सम्पदा समितिले अनुरोध गरे वमोजिम "व्यवस्थापन योजना" निर्माण गर्दछ ।

एकीकृत व्यवस्थापनको आवश्यकता :
हरेक विश्व सम्पदा का लागि स्पष्टरुपमा परिभाषित व्यवस्थापन प्रणाली हुनु आवश्यक हुन्छ । "कुनै पनि सम्पदा अनुपम विश्वव्यापी महत्वका रुपमा मानिनका लागि त्यसले अखण्डता र/वा आधिकारीकताका शर्तहरु पुरा गर्नुका साथै यसको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्न पर्याप्त संरक्षण र व्यवस्थापन प्रणाली पनि भएको हुनुपर्दछ" (धारा ७८, विश्व सम्पदा महासन्धि कार्यान्वयनका लागि प्रतिपादित कार्यसञ्चालन निर्देशिका) । व्यवस्थापन प्रणाली आवश्यक पर्ने कुरा कार्यसञ्चालन निर्देशिकाको धारा १०८ देखि ११८ सम्म उल्लेख गरिएको छ ।

विश्व सम्पदा समितिले एकीकृत **व्यवस्थापन योजना** तयार गर्न पक्ष राज्य लाई विशेष आग्रह गरेको छ । सन् २००२ मा, विश्व सम्पदा समितिले यस्ता सम्पदाको विश्व सम्पदा महत्व को सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्ने व्यवस्थापन सम्बन्धी सूचना उपलब्ध गराउन अनुरोध गऱ्यो । सन् २००४ देखि विश्व सम्पदा समितिले समग्र संरक्षण तथा **व्यवस्थापन योजनालाई** विस्तृत रूपमा वर्णन गर्न अनुरोध गर्दै आएको छ ।

व्यवस्थापन संरचना तथा प्रक्रियालाई स्थापित गर्दा उक्त क्षेत्रका अन्य महत्वपूर्ण स्थललाई क्रमिक मनोनयनमा संलग्न गर्ने गरी सम्पदाको सम्भावित विस्तारको प्रावधान पनि समावेश गरिनुपर्छ । सन् १९९७ मा विश्व सम्पदा समितिले लुम्बिनीलाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गऱ्यो । "लुम्बिनीका अतिरिक्त बुद्धसँग सम्बन्धित अन्य दुई स्थलहरु क्रमिक सूचीकरणका लागि तयारी प्रक्रियामा रहेको कुरा थाइल्यान्डका प्रतिनिधिले घोषणा गरे र उनले यस सन्दर्भमा समितिले ती स्थलहरुलाई पनि दृष्टिगत गर्नेछ भन्ने आशा व्यक्त गरे" (21 COM VIIIC निर्णय पाठ)

एकीकृत व्यवस्थापन संरचना :
एकीकृत व्यवस्थापन संरचना नेपाल सरकारद्वारा अवलम्वन गरिएको दस्तावेज हो । यसले एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया कार्यान्वयनलाई परिभाषित गर्दछ । यो दस्तावेजमा तीनवटा भागहरु छन्:

भाग १ : पहिचान तथा उद्देश्यहरू
यस खण्डले भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीलाई परिभाषित गर्दछ । एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका उद्देश्यहरुलाई समग्र विश्व सम्पदा को सन्दर्भमा सूत्रबद्ध गरिएका छन् ।

भाग २ : एकीकृत व्यवस्थापन संरचना
यस खण्डले समग्र रणनीति प्रस्तुत गर्नुका साथै संस्थागत, कानूनी तथा आर्थिक संरचनाहरुलाई विस्तृत रूपमा परिभाषित गर्दछ ।

भाग ३ : कार्यान्वयन
यस खण्डले संस्थागत, कानूनी तथा आर्थिक संरचना, क्षेत्रगत समन्वय र अनुगमन संरचनाका आधारमा एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको दीर्घकालीन कार्यान्वयनको रुपरेखा प्रस्तुत गर्दछ ।

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया :
व्यवस्थापन प्रक्रियाहरू एकीकृत व्यवस्थापन संरचनाले परिभाषित गरेका मानदण्डहरुभित्र रही लागू गरिन्छन् ।

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियालाई भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीको अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षण गर्ने लक्ष्य प्राप्तिको मार्गचित्रको रुपमा हेरिनु पर्छ । यस दस्तावेजमा उल्लेखित व्यवस्थापन प्रक्रिया सम्बन्धित अधिकारीहरूको सहमतिमा बनाइएको हो । सन् २०११ अगष्ट २०११ र जनवरी २०१२ को अवधीमा क्रमबद्ध रुपमा आयोजना गरिएका विशिष्ट कार्यशाला गोष्ठीहरु लगायत यस सम्बन्धमा सन् २००६ देखि छलफल हुँदै आएको छ ।

१

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985 NEPAL
लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

१.२ सम्पदालाई परिभाषित गर्ने
(DEFINING THE PROPERTY)

राज्य पक्षद्वारा तयार पारिएको र विश्व सम्पदा समितिद्वारा अवलम्वन गरिएको अनुपम विश्वव्यापी महत्व सम्बन्धी अभिव्यक्तिका माध्यमबाट यस सम्पदालाई परिभाषित गरिएको छ।

सम्पदाको नाम : भगवान् बुद्धको जन्मस्थान, लुम्बिनी
सूचीकृत मिति : सन् १९९७

सारसंक्षेपः
सिद्धार्थ गौतम (शाक्यमुनि बुद्ध) इसापूर्व ६२३ मा मध्यपश्चिम नेपालको तराईको समथर भूमिमा रहेको लुम्बिनी उद्यानमा जन्मिएका थिए भन्ने कुरा मौर्य सम्राट अशोकले ईसापूर्व २४९ मा खडा गरेको स्तम्भमा अङ्कित अभिलेखले पुष्टि गर्दछ। लुम्बिनी संसारका धर्महरुमध्ये एकको अति पवित्र स्थल हो र यसका अवशेषहरुमा इसापूर्व छैटौं शताब्दीदेखि अस्तित्वमा रहेका बौद्ध तीर्थस्थलहरूबारे महत्वपूर्ण प्रमाणहरू भेट्टाउन सकिन्छ।

पुरातात्विक संरक्षण क्षेत्रको परिसरमा- शाक्य पोखरी (पुष्करिणी), इसापूर्व तेस्रो शताब्दी देखि हाल हालसम्म रहेको मायादेवी मन्दिरभित्र इँटाबाट क्रसवाल (cross wall) प्रणालीमा निर्मित कोठे संरचना ब्राह्मी लिपिमा पाली भाषाको अभिलेख अङ्कित बलौटे ढुङ्गाबाट निर्मित अशोक स्तम्भ लगायतका संरचनाहरू छन्। यसका अतिरिक्त, इसापूर्व छैटौं शताब्दीदेखि इस्वी सम्वत् पाँचौं शताब्दीसम्मका बौद्ध विहारहरूका उत्खनित अवशेष र इसापूर्व छैटौं शताब्दीदेखि इस्वी सम्वत् पन्ध्रौं शताब्दीसम्मका बौद्ध स्तूप (स्मारक देवल)हरूका अवशेष पनि यहाँ छन्। यस स्थल हाल बौद्ध तीर्थस्थलका रूपमा विकासित भैरहेको छ जहाँ भगवान बुद्धको जन्मस्थलसँग सम्बन्धित पुरातात्विक अवशेषहरु प्रमुख आकर्षणका रुपमा रहेका छन्।

आधार (iii)
अशोक स्तम्भमा अङ्कित अभिलेखले लुम्बिनी भगवान् बुद्धको जन्मस्थान भएको पुष्टि गरेकाले लुम्बिनीको पावन भूमिलाई विश्वका धर्महरुमध्ये एकको अति पवित्र र महत्वपूर्ण स्थलका रूपमा लिन सकिन्छ।

आधार (vi)
इसापूर्व छैटौं शताब्दीदेखि इस्वी सम्वत् पन्ध्रौं शताब्दीसम्मका बौद्ध विहार तथा स्तूप (स्मारक देवल)हरूका पुरातात्विक अवशेषहरुले परापूर्व कालदेखि नै अस्तित्वमा रहेको बौद्ध तीर्थस्थलबारे महत्वपूर्ण प्रमाणहरू उपलब्ध गराउँछन्।

अखण्डता (Integrity)

लुम्बिनीको अखण्डता यसको सीमारेखाभित्रका अनुपम विश्वव्यापी महत्व दर्शाउने पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षणबाट सुरक्षित गरिएको छ। यहाँ सम्पदाका महत्वपूर्ण विशेषता एवं तत्वहरूलाई सुरक्षित राखिएको छ। सन्निकट क्षेत्रले यस सम्पदालाई अतिरिक्त सुरक्षा घेरा प्रदान गर्दछ। सम्भावित पुरातात्विक स्थलहरूको थप उत्खनन र पुरातात्विक अवशेषहरूको यथोचित सुरक्षा यस स्थलको अखण्डताका लागि उच्च प्राथमिकताका विषय हुन्। तर यसको सीमारेखाले समग्र पुरातात्विक स्थललाई समेटेको छैन र विभिन्न स्थलहरू सन्निकट क्षेत्रमा पनि परेका छन्। समग्र सम्पदा स्थल नेपाल सरकारको स्वामित्वमा छ। यसको व्यवस्थापन (लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२ अनुसार स्थापित)लुम्बिनी विकास कोषद्वारा हुँदै आएको छ, त्यसैले विकास वा बेवास्ताबाट हुन सक्ने खतरा न्यून छ। यस क्षेत्रमा देखिएका औद्योगिक विकासका प्रभावहरूलाई भने सम्पदाको अखण्डतामाथि खतराका रूपमा लिइएको छ।

प्रामाणिकता (Authenticity)
सीमारेखाभित्रका पुरातात्विक अवशेषहरूको प्रामाणिकता सन् १८९६ मा अशोक स्तम्भको खोज भएयताका क्रमिक उत्खननहरूबाट पुष्टि गरिएको छ। मायादेवी मन्दिर परिसरमा इसापूर्वछैटौं शताब्दीदेखि हालसम्म रही आएका विहार, स्तूप तथा इँटाका संरचनाका अवशेषहरू लुम्बिनी आदिकालदेखि नै तीर्थाटनको केन्द्र भइसकेको कुराका प्रमाण हुन्। प्राकृतिक ह्रासको असर, आर्द्रताको प्रभाव तथा भ्रमणकर्ताबाट पुग्ने असरमाथि नियन्त्रण सुनिश्चित गर्न पुरातात्विक अवशेषहरूको प्रभावकारी संरक्षण तथा अनुगमन आवश्यक हुन्छ।

व्यवस्थापन (Management)
यो समग्र क्षेत्र नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको छ। यसको व्यवस्थापन लुम्बिनी विकास कोषले गरिरहेको छ, जुन लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२ अन्तर्गत स्थापित गैरनाफामूलक स्वशासित संस्था हो। मुख्य पुरातात्विक स्थललाई प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन २०१३ अनुसार संरक्षण गरिएको छ। यो सम्पदा स्थल सन् १९७२ देखि १९७८ का बीचमा संयुक्त राष्ट्र

संघसहितको पहलमा प्रा. केन्जो टाङ्गेद्वारा तयार गरिएको लुम्बिनी गुरुयोजना क्षेत्रको केन्द्रमा पर्दछ।

सम्पदाको संरक्षण र व्यवस्थापनमा देखिने दीर्घकालीन चुनौती भनेको पर्यटक, आर्द्रता जस्ता प्राकृतिक प्रभाव एवं त्यस क्षेत्रमा हुने औद्योगिक विकासका असर नियन्त्रण गर्नु नै हुनेछ। सम्पदाका पुरातात्विक अवशेषहरूको दीर्घकालीन सुरक्षा सुनिश्चित गर्नुकासाथै संसारभरका तीर्थालु तथा पर्यटकहरूले यस स्थलको भ्रमण गरिरहून् भन्ने वातावरण तयार गर्न व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने प्रक्रिया चलिरहेको छ।

१.३ सीमारेखा तथा सन्निकट क्षेत्रहरू (BOUNDARY & BUFFER ZONES)

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान, लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थलको सीमारेखा अशोक स्तम्भ वरिपरि १३० मिटर × १५० मिटर क्षेत्रमा सीमित गरिएको छ। सन्निकट क्षेत्र केन्जो टाङ्गेले तयार गरेको लुम्बिनी गुरुयोजनामा सीमाङ्कित भएअनुसार जलक्षेत्रसम्म विस्तार भएको छ। यो पवित्र उद्यानको एक हिस्सा हो।

विश्व सम्पदा महासन्धि कार्यान्वयनका लागि प्रतिपादित कार्यसञ्चालन निर्देशिकाका अनुसार सूचीकृतसम्पदाको प्रभावकारी सुरक्षा संयन्त्रको स्थापनाका लागि सीमारेखाहरूको रेखाङ्कन महत्वपूर्ण हुन्छ र यस्तो रेखाङ्कन उक्त सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्व तथा अखण्डता र/वा प्रामाणिकता पूर्णरूपमा प्रतिबिम्बित हुने गरी गरिनुपर्दछ। सूचीकृत सम्पदाको उचित संरक्षणका लागि आवश्यक परेमा, उक्त सूचीकृत सम्पदा वरिपरिको पर्याप्त सन्निकट क्षेत्र, जसको प्रयोग र विकासमा परिपुरक कानूनी र/वा प्रथामा आधारित प्रतिवन्धहरु लगाइएको हुन्छ, त्यस्तो क्षेत्र समेत प्रदान गरिनु पर्छ। (कार्यसञ्चालन निर्देशिका २००५ अनुच्छेद ९९/१०३/१०४)

सीमारेखाहरू
विश्व सम्पदा स्थलको सीमारेखाले १३० मी × १५० मी क्षेत्रफललाई ओगटेको छ। यसभित्र अशोक स्तम्भ, पवित्र पोखरी तथा मायादेवी मन्दिर (गुम्बा) वरिपरिका विहार तथा स्तूपका पुरातात्विक अवशेषहरू पर्दछन्। यसले पुरातात्विक स्थलहरूको उत्तर तथा दक्षिण-पूर्वतिरको विस्तारित क्षेत्रलाई भने समेटेको छैन। यस सीमारेखाले दक्षिण-पश्चिमतिरको ग्रामीण ढिस्कोलाई पनि समेटेको छैन।

सन्निकट क्षेत्र
सन्निकट क्षेत्र केन्जो टाङ्गेले तयार गरेको लुम्बिनी गुरुयोजनामा रेखाङ्कित जलक्षेत्र भित्रको क्षेत्र हो। सूचीकृत हुने मितिसम्म यो जलक्षेत्रको उत्खनन भइसकेको थिएन। त्यतिबेला विश्व सम्पदा सन्निकट क्षेत्र भित्र विद्यमान प्राकृतिक परिवेशमाथि यसप्रकारको जवर्जस्त अतिक्रमण सायदै हुन दिइएला भनेर कल्पना गरिएको थियो र त्यसैले यस क्षेत्रलाई सन्निकट क्षेत्रबाट समेत हटाइएको थियो। सम्पदाको दीर्घकालीन सुरक्षाका लागि पवित्र उद्यान क्षेत्रलाई जोगाउनु तथा विकासको अनुपयुक्त दवावबाट बचाउनु अत्यावश्यक छ।

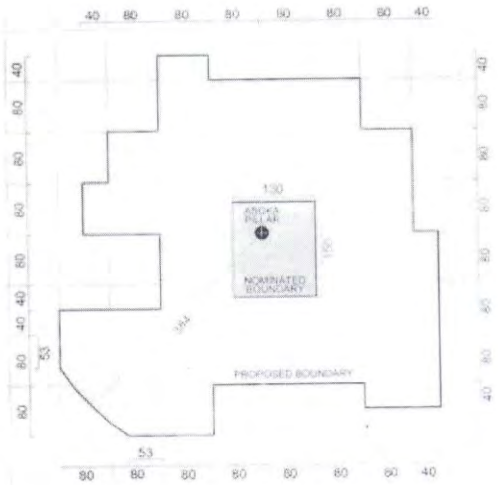

संरक्षित स्मारक क्षेत्र

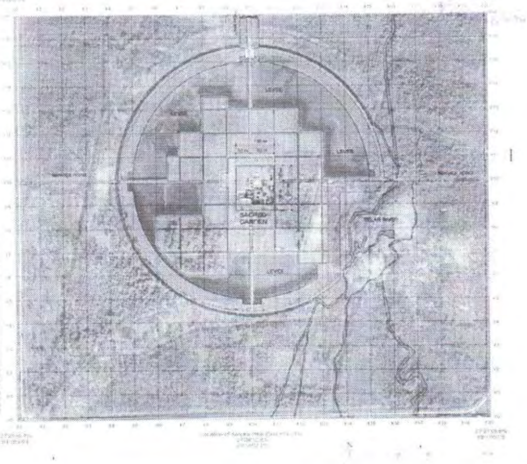

विश्व सम्पदा र यसको सन्निकट क्षेत्र समेटिएको १६०० मी × १३६० मी क्षेत्रफलमा फैलिएको लुम्बिनीको पवित्र उद्यानलाई प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन २०१३ अनुसार संरक्षित स्मारक क्षेत्र घोषित गरिनुपर्छ। कुनै पनि अनुपयुक्त विकास कार्य र अफ विशेषगरी विश्व सम्पदा स्थलको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई खतरामा पार्न सक्ने संरचना निर्माण हुनबाट यस क्षेत्रलाई विशेष रुपमा बचाउनु पर्दछ। यस क्षेत्रको व्यवस्थापन लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२ मातहतमा रही लुम्बिनी विकास कोषले गरिरहेको छ।

यस स्थलको उत्तरतिर लुम्बिनी गुरुयोजनामा रहेको विहार क्षेत्र जोडिएको छ। पूर्वतिर पर्सादेखि लङ्कापुरसम्म सीधा बाटो छ। दक्षिणतिर लङ्कापुरदेखि पडरिया चोकसम्म सीधा बाटो छ। पश्चिमतिर पडरिया चोकदेखि लोखरिया चोकसम्म सीधा बाटो छ।

यस क्षेत्रको चार कुनाका अक्षांश र देशान्तर निम्नअनुसार छन् -

२७°२८'२८.५६"उ ८३°१६'४.१०"पू
२७°२८'२८.६२"उ ८३°१७'१.८८"पू
२७°२७'४५.४०"उ ८३°१६'३.५०"पू
२७°२७'४५.८०"उ ८३°१७'०.१०"पू

१.४ अवधारणात्मक तहहरू
(THE LAYERS OF COMPREHENSION)

लुम्बिनीको विश्वव्यापी महत्वका कारणले यस पवित्र स्थललाई हेर्ने र व्याख्या गर्ने तौरतरिका विभिन्न प्रकारका छन्। ती प्रत्येक बुझाईहरु उत्तिकै ग्राह्य छन् र तिनलाई पवित्र उद्यानको समग्र बुझाईका सन्दर्भमा समावेश गरिनुपर्छ।

१. **बौद्ध साहित्यमा लुम्बिनी** : बौद्ध साहित्य सर्वप्रथम इसापूर्व पहिलो शताब्दीतिर पाली भाषामा लेखिएको थियो। पछि अरु लेखहरू संस्कृतमा, तिब्बती र चिनियाँ भाषामा अनुवादका रूपमा अगाडि आए। त्यसपछिका शताब्दीमा यिनमा अरु टिप्पणी तथा अलङ्कारहरू थपिए। सुत्त पिटकका दिघ्घ निकाय तथा संयुक्त निकाय र विनय वास्तुजस्ता विभिन्न ग्रन्थहरुमा लुम्बिनीको वर्णन, व्याख्या-विवेचना र अभिव्यक्त गरिएको छ। यी लेखहरुले धार्मिक दृष्टिकोणबाट लुम्बिनीको स्थान कस्तो थियो भन्ने झल्काउँछन्।

२. **ऐतिहासिक लेखहरूमा लुम्बिनी** : यस स्थलका प्रारम्भिक ऐतिहासिक अभिलेखहरु सेङ त्साइ (सन् ३५० -३७५), फा सियान (सन् ४०३/ ४०९), तथा हुवेन त्साङ (सन् ६३६) जस्ता चिनियाँ यात्रीहरूले खेस्रा गरेका टिपोटहरूमै सीमित छन्। सन् १८९६ मा लुम्बिनीको खोज फेरि एकपटक भयो र त्यसयता विभिन्न चरणमा भएका प्रारम्भिक अन्वेषण, सौन्दर्यीकरण तथा क्रमशः सुधार हुँदै गएका वैज्ञानिक शोधहरूको विषयमा केही अभिलेख राख्ने काम भयो।

३. **पुरातत्व र स्थल व्याख्यान** : यो स्थल आफैँले पनि झण्डै साढे दुई हजार वर्षदेखि भन्दैसुन्दै आएको कथालाई उजागर गर्दछ। इतिहासको कालखण्डमा सङ्ग्रहित प्रमाणलाई केलाउँदै त्यसलाई पढ्न सकिन्छ। यस स्थलको सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक इतिहासको बुझाइलाई फराकिलो बनाउन बहुविधायुक्त टोलीद्वारा सम्भावित पुरातात्विक स्थलहरूको उत्खनन, विश्लेषण तथा विवेचना हुनु जरुरी छ।

४

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985

४. **लुम्बिनी विकास गुरुयोजना** : यस गुरुयोजनाले पवित्र उद्यानको भौतिक योजना तथा संभाव्यतासँग सम्बन्धित अवधारणालाई परिभाषित गऱ्यो। जलक्षेत्र र तटबन्धका कारण अशोक स्तम्भ वरिपरिको मुख्य पुरातात्विक स्थल सहितको भाग भित्री उद्यानको रुपमा र बाहिरी भाग प्राकृतिक बनको रुपमा सीमांकन हुन पुग्यो , साथै सेवा सडक उपलब्ध गराउनका लागि ग्रीडिङ्ग गरिने भएको छ।

।

५. **विश्व सम्पदाका रूपमा लुम्बिनी** : १३० मी ×१५० मीको क्षेत्रलाई सन् १९९७ मा विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गरियो र भित्री पवित्र उद्यानका बाँकी क्षेत्रलाई सन्निकट क्षेत्रका रूपमा राखियो। तथापि यस सीमारेखाले पुरातात्विक स्थलको समग्र गुण एवं मर्मलाई समेटेको छैन। तसर्थ १३६० मी × १६०० मीटरमा फैलिएको समग्र पवित्र उद्यानको संरक्षण गरिनुपर्दछ। लुम्बिनीका लागि अवलम्बन गरिने संरक्षणको तौरतरिका सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई संरक्षण गर्ने उद्देश्यमा आधारित रहनुपर्दछ।

६. **लुम्बिनीको वातावरण** : पवित्र उद्यानले भगवान् बुद्धको जीवनमा प्राकृतिक वातावरणको महत्वलाई प्रतिविम्बित गर्दछ। पवित्र उद्यानको भौतिक योजना त्यहाँको वातावरणको ऐतिहासिक, धार्मिक तथा विद्यमान् स्थितिलाई ध्यानमा राखी बनाइनुपर्छ। पवित्र प्राकृतिक भूदृष्यको निर्माण गर्न 'उद्यान' वा 'वन'ले त्यस क्षेत्रको मौसम, जलविज्ञान, जीवजन्तु तथा वनस्पतिलाई ख्याल गर्दै प्राकृतिक सन्तुलन कायम गर्नुपर्दछ।

७. **लुम्बिनीमा हुने क्रियाकलापहरू** : यस स्थलले तीर्थालु तथा पर्यटकहरूको अपेक्षालाई पूर्ति गरी उनीहरूका विभिन्न क्रियाकलाप सम्पन्न हुन सक्ने वातावरण प्रदान गर्नुपर्छ। ध्यान गर्ने, प्रार्थना गर्ने, चीजबीज चढाउने, धूपबत्ती बाल्ने, माटो तथा पात संकलन गर्नेजस्ता विविध प्रकारका क्रियाकलापको पहिचान गर्न सकिन्छ। एकै स्थानमा हुने क्रियाकलाप तथा तिनका लागि आवश्यक सेवा सुविधाहरूले भने विभिन्न तीर्थालु समूहहरूका बीचमा द्वन्द्वसिर्जना गरी पुरातात्विक अवशेष लगायत त्यस स्थानको पवित्रता, प्रामाणिकता र अखण्डता समेतलाई असर पुऱ्याउन सक्छन्।

८. **लुम्बिनी सम्बन्धी अपेक्षा** : तीर्थालु, पर्यटक, व्यवस्थापक, विज्ञ तथा सरोकारवालाहरूले के अपेक्षा राख्छन् ? यी अपेक्षाहरु माथि उल्लेखित केहि वा सबै मुद्दाहरू र यी मुद्दाहरुलाई सुमधुर एवं पवित्र स्थान सिर्जना गर्नका लागि कसरी सम्बोधन गरिन्छ भन्नेमा आधारित रहन्छन्। भ्रमणकर्ताका अपेक्षाहरूपुरा गर्नका लागि विरोधाभासपूर्ण मुद्दाहरूको समाधान गर्नु तथा यस स्थलको महिमा अभिव्यक्त गर्न निर्माण गरिएको सँचित छविलाई अझै उजागर गर्नु आवश्यक हुन्छ।

१.५ दिगो मानव विकास
(SUSTAINABLE HUMAN DEVELOPMENT)

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनी, विश्व सम्पदा स्थल वरपर दिगो विकास प्राप्त गर्ने प्रयास गरिनु पर्छ। यसको अर्थ सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणले भावी पुस्ताका आवश्यकताहरूको पनि ख्याल राखी सामाजिक र आर्थिक विकाससँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नुपर्छ भन्नु नै हो।

दिगो विकासमाथि भएका छलफलहरू

ब्रण्टल्यान्ड आयोग ले दिगो विकासलाई यसरी परिभाषित गरेको छ - "भविष्यका पुस्ताहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने क्षमतालाई खतरामा नपार्ने गरी आजको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने खालको विकास"। दिगो विकास निम्न अनुसारका तीनवटा नीतिगत क्षेत्र वा 'स्तम्भ'हरूमा आधारित रहेको ठानिएको छ- आर्थिक विकास, सामाजिक विकास र वातावरणीय सुरक्षा। तथापि संस्कृति (अथवा सांस्कृतिक विविधता)लाई हाम्रो वातावरणको अभिन्न अङ्ग वा अझ दिगो विकासको चौथो स्तम्भका रूपमा समाविष्ट गरी यस परिभाषालाई अझ विस्तृत बनाइएको छ। विशेषगरी सम्पदा संरक्षणको सन्दर्भमा संस्कृतिलाई समावेश गर्दा दिगो विकासको परिभाषाले हाम्रो अतीतको एउटा समग्र नयाँ आयामलाई समेट्छ। सांस्कृतिक वा प्राकृतिक कुनै पनि 'सम्पदा'को संरक्षणले दिगो विकासका प्रमुख सिद्धान्तलाई झल्काइरहेको हुन्छ। यो त्यस कुराको संरक्षण हो, जुन हाम्रो अतीतको धरोहर हो, जसको विशेष महत्व छ र भविष्यका सन्ततिका निम्ति सुरक्षित राख्न योग्य पनि छ। यहाँ "महत्व" भन्नाले दिगो विकासलाई परिभाषित गर्दा उल्लेख गरिएको 'आवश्यकता' भन्ने शब्दको गुणात्मक पक्ष हो। दिगो विकासका चार अङ्गहरू एक आपसमा अन्तर्निभर छन्। त्यसैले ती

सबैलाई तिनीहरूकै एकीकृत संरचनाअन्तर्गत हेरिनुपर्छ।

आर्थिक दिगोपन
भविष्यमा हुने आर्थिक विकासमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी सबै मानिसले आफ्नो जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सके मात्र आर्थिक दिगोपना तब प्राप्त गर्न सकिन्छ।

सामाजिक दिगोपन
सामाजिक संरचनामा हुने आमूल परिवर्तनले आफ्ना सकारात्मक विशेषतालाई कायम राख्दै आफ्ना आकांक्षाहरूलाई प्राप्त गर्ने समाजको क्षमतालाई अभिवृद्धि गरे मात्र सामाजिक दिगोपना प्राप्त गर्न सकिन्छ।

वातावरणीय दिगोपन
प्रकृतिका स्रोतसाधनहरूको उपभोग तिनको पुनर्पूर्ति हुने (replenish) मात्रा भन्दा बढी नभए मात्र वातावरणीय दिगोपना प्राप्त गर्न सकिन्छ।

सांस्कृतिक दिगोपन
समाजका आधारभूत आवश्यकताहरुको परिपूर्तिमा अवरोध नगर्ने गरी सम्पदाको संरक्षण गरेमा सांस्कृतिक दिगोपना प्राप्त गर्न सकिन्छ।

लुम्बिनीका लागि दिगो विकासको सान्दर्भिकता
भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनी विश्व सम्पदा सम्पदाले 'परिवर्तन'का दबाबहरूलाई खपिरहेको छ। यस्तो परिवर्तनलाई दिगो विकासको सिद्धान्त अनुरुप निर्देशित गर्दै अनुपम विश्वव्यापी महत्वको सम्भारलाई सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ। यसको अर्थ सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षणले भावी पुस्ताका आवश्यकतालाई पनि ख्याल राख्दै सामाजिक र आर्थिक विकाससँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नुपर्छ भन्नु हो।

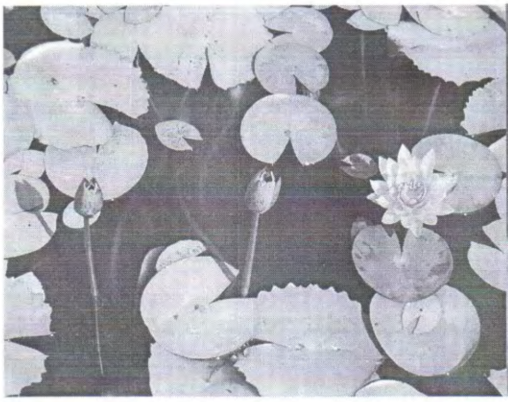

६

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985 NEPAL
लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

१.६ एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका उद्देश्यहरू (OBJECTIVES OF THE INTEGRATED MANAGEMENT PROCESS)

१.६.१ उद्देश्यको अभिव्यक्ति (OBJECTIVE STATEMENT)

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीको एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको प्राथमिक उद्देश्य विश्व सम्पदा स्थलको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई संरक्षण गर्नुको साथै ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रीय दिगो विकासका लागि लुम्बिनी एक उत्प्रेरक बनोस् भन्ने सुनिश्चित गर्नु हो ।

व्यवस्थापन योजनालाई दिइएको परिवेशप्रति संवेदनशील रहँदै किटान गरिएको अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षण गर्न उपलब्ध साधनस्रोतहरूको उपयोग गर्ने कार्यसञ्चालन संयन्त्रका रूपमा बुझ्न सकिन्छ ।

व्यवस्थापनका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न ख्याल राख्नुपर्ने सिद्धान्तहरू निम्नअनुसार छन् :

महत्वका आधारमा सञ्चालित
कुनै पनि निर्णय सम्पदा स्थलको महत्वको संरक्षणलाई केन्द्रमा राखेर अन्य क्षेत्रका सरोकारलाई पनि सन्तुलनमा राख्दै गर्नुपर्ने हुन्छ ।

एकीकृत धारणा
स्मारकहरूको महत्व, तिनीहरू अवस्थित साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक परिवेश र तिनलाई स्थानीय स्तरमा महत्वपूर्ण बनाउने जीवन्त सम्पदा समेतलाई ख्याल गरी एकीकृत व्यवस्थापन कार्यले संरक्षणका लागि व्यवस्थित तथा समष्टिगत धारणा अवलम्बन गर्नेछ ।

कार्यविधिमुखी
सार्थक र दीर्घकालीन कार्यान्वयनका लागि यो एकीकृत व्यवस्थापन, सम्पदा स्थलका तत्वहरू र विभिन्न अभिकर्ताहरूका बीचमा रहने कार्यविधि तथा अन्तर्सम्बन्धहरूमा केन्द्रित रहनेछ ।

दिगोपन
एकीकृत व्यवस्थापन आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय लगायत सांस्कृतिक दिगोपनको बुझाईमा आधारित रहेर तयार एवं कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१.६.२ मूलभूत उद्देश्यहरू (KEY OBJECTIVES)

लुम्बिनीको व्यवस्थापनका मूलभूत उद्देश्यहरू निम्न अनुसार छन् :

उद्देश्य १: लुम्बिनीलाई यसको अनुपम विश्वव्यापी महत्व प्रदान गर्ने गुण तथा तत्वहरूको पहिचान गर्ने, त्यस स्थलको लागि प्रामाणिकता तथा अखण्डताको परिभाषा तयार गर्ने र सम्भवतः सीमारेखा तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको पुनर्रेखाङ्कन गर्ने ।

उद्देश्य २: समग्र पवित्र उद्यानको भौतिक विकासका लागि आवश्यक निर्देशिका र नियमावली प्रदान गर्ने योजना तयार गर्ने, जसले अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्छ, तीर्थालु तथा पर्यटकहरूका आवश्यकता तथा उपयुक्त वातावरणको विषयलाई सम्बोधन गर्ने काम गर्दछ र योजना कार्यान्वयनका उपायहरुको पहिचान गर्दछ ।

उद्देश्य ३: मायादेवी मन्दिरभित्र र यसको वरपरका पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षणका लागि पुरातात्विक अवशेषहरूमाथिको खतरा र तीर्थालुका लागि उपयुक्त प्रावधानसम्बन्धी गहन बुझाई समेत समावेश गरिएको उपयुक्त दीर्घकालीन समाधानका उपायहरु निर्धारण गर्ने र कार्यान्वयनको बाटो पहिचान गर्ने ।

उद्देश्य ४: अभिलेखीकरण र विश्लेषणसहित उच्च वैज्ञानिक स्तरको विस्तृत पुरातात्विक अन्वेषण सञ्चालन गर्ने, पवित्र उद्यानभित्र र समग्र गुरुयोजना क्षेत्रभित्र जहाँ आवश्यक पर्छ, त्यहाँ पुरातात्विक अवशेषहरूलाई सुरक्षित राख्ने उपयुक्त र यथेष्ट उपाय उपलब्ध गराउने र यस्ता परियोजनाहरु कार्यान्वयन गर्ने उपायहरू पहिल्याउने ।

उद्देश्य ५: तीर्थालुहरूको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने प्रावधान उपलब्ध गराउँदा ती क्रियाकलाप तथा आवश्यक पूर्वाधारले अन्य पर्यटक, पुरातात्विक अवशेष तथा पवित्र उद्यानको प्रामाणिकता तथा अखण्डतामाथि पार्ने असरलाई पनि ख्याल राख्ने र त्यस्ता प्रावधान कार्यान्वयन गर्ने उपाय पहिल्याउने ।

उद्देश्य ६: विश्व सम्पदा स्थल वरपरको ५ माइल × ५ माइल क्षेत्रमा विकास कार्य निक्यौल गर्ने आधारका रूपमा लुम्बिनी ` गुरुयोजनालाई कार्यान्वयन गर्ने उपाय निर्धारण गर्ने ।

उद्देश्य ७: सम्भाव्य सूचीमा रहेका तिलौराकोट (प्राचीन कपिलवस्तु) र रामग्राम हाल मनोनयनको तयारीमा रहेको कुरालाई ख्याल गर्दै अन्य महत्वपूर्ण बौद्ध स्थलहरू पनि सम्भाव्य सूचीमा समावेश हुने गरेर लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थलको सीमारेखा तथा सन्निकट क्षेत्रको पुनर्रेखाङ्कन गर्ने ।

उद्देश्य ८: कपिलवस्तुदेखि रुपन्देही र नवलपरासीसम्म ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रभरि नै पुरातात्विक शोध र संरक्षण कार्य सञ्चालन गर्ने, एकीकृत योजना स्थापित गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने ।

उद्देश्य ९: संरक्षणको प्राथमिकीकरण गरी ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रको यथोचित विकास सुनिश्चित गर्ने उपाय पहिल्याउने ।

उद्देश्य १०: स्थानीय समुदायमा गरीबी निवारणसम्बन्धी रणनीतिका लागि सहजीकरण गर्ने र ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रमा रहेका सम्पदा स्थलमा सेवासुविधा, पूर्वाधार तथा पहुँचमा सुधार गरेर पर्यटन र तीर्थस्थलको विकास गर्ने ।

उद्देश्य ११: वातावरण संरक्षण , प्राकृतिक विपद्को खतरामाथि नियन्त्रण र कानूनी प्रावधानहरू जारी गरी तिनलाई कार्यान्वयन गर्ने उपाय पहिल्याएर लुम्बिनीभित्र र वरपरका बौद्ध स्थलहरूको शान्ति र पवित्रता सुनिश्चित गर्ने ।

उद्देश्य १२: सबै अन्तर्राष्ट्रिय साझेदार, राष्ट्रिय निकाय तथा स्थल व्यवस्थापकहरूबीच समन्वय स्थापित गर्ने ।

उद्देश्य १३: विश्व सम्पदा सम्पदाको व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी लुम्विनी विकास कोषको हो भन्ने स्पष्ट पार्ने ।

८

२. एकीकृत व्यवस्थापन संरचना
(INTEGRATED MANAGEMENT FRAMEWORK)
२.१ संस्थागत संरचना
(INSTITUTIONAL FRAMEWORK)
२.१.१ आधिकारिक निकाय तथा स्थल व्यवस्थापक (THE AUTHORITIES & THE SITE MANAGER)

संस्कृति सम्बन्धी विषयका लागि जिम्मेवार मन्त्रालय अन्तर्गतको पुरातत्व विभागले 'राज्य पक्ष'को प्रतिनिधित्व गर्दछ। लुम्बिनी विकास कोषले विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापकको भूमिका निर्वाह गर्दछ।

केन्द्रीय सरकार (केन्द्र विन्दु)

सम्पदा संरक्षण (तथा विश्व सम्पदा स्थल) का लागि केन्द्रीय सरकार भित्रको जिम्मेवार निकाय भनेको संस्कृति मन्त्रालय अन्तर्गतको **पुरातत्व विभाग** हो। पुरातत्व विभागको विश्व सम्पदा संरक्षण शाखाले पूर्ण रुपले सांस्कृतिक विश्व सम्पदा (काठमाडौं उपत्यका र लुम्बिनी) का विषयलाई हेर्दछ र स्थल व्यवस्थापकसँग समन्वय गर्दछ।

विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापकहरू

लुम्बिनीको स्थल व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लुम्बिनी विकास कोषलाई दिइएको छ। लुम्बिनी विकास कोषको दायित्वभित्र समग्र बृहत्तर लुम्बिनी विकास क्षेत्रको व्यवस्थापन पनि पर्दछ, जसअन्तर्गत कपिलवस्तु, रुपन्देही र नवलपरासी जिल्लामा छरिएर रहेका पुरातात्विक स्थलहरू पर्दछन्।

लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी लुम्बिनी विकास कोषको हुनेछ। लुम्बिनी विकास कोष मातहतका सबै कार्यालयहरूका बीचमा आवश्यक समन्वयलाई सुनिश्चित गर्न तहगत प्रक्रिया, सूचना प्रणाली तथा प्रतिवेदन प्रक्रिया पहिल्याई त्यसको अभिलेखन गरिनेछ।

ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्र

ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रभित्रको शासन-विधि नेपाल सरकारद्वारा पारित विशेष प्रावधान अन्तर्गत गरिने छ। यहाँका विकास कार्य, सम्पदा स्थल र अझ विशेषगरी यस क्षेत्रमा रहेका असङ्ख्य पुरातात्विक स्थलहरूको संरक्षण गर्ने अवधारणा अनुसार सञ्चालन गरिने छ। कपिलवस्तु, रुपन्देही र नवलपरासी तीन जिल्लामा विस्तारित यस क्षेत्रको दिगो विकास सुनिश्चित गर्न उपयुक्त शासन पद्धति स्थापना गरिने छ।

लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापनका जिम्मेवारीहरू यसप्रकार छन्:

- लुम्बिनीको अनुपम विश्वव्यापी महत्व सम्प्रेषण गर्ने गुण तथा तत्व लगायत यसको प्रामाणिकता र अखण्डताको पहिचान गर्ने;
- पवित्र उद्यानको भौतिक विकासका लागि लागू हुने नियम कानून तथा निर्देशिकाहरूको कार्यान्वयनका लागि समन्वय गर्ने;
- पवित्र उद्यानभित्रका पुरातात्विक अवशेषहरूको अनुगमन गर्ने;
- पवित्र उद्यानभित्र तीर्थालु तथा भ्रमणकर्ताको अनुगमन र व्यवस्थापन गर्ने;
- साप्ताहिक रुपमा अनुगमन सञ्चालन गरी साप्ताहिक अनुगमन प्रतिवेदन तयार गर्ने;
- कार्य- योजनाको समीक्षा र परिमार्जन गर्ने र वार्षिक कार्ययोजना तयार गर्ने;
- विपद्को समयमा जोखिम व्यवस्थापन र आकस्मिक उपायहरू सञ्चालन गर्ने
- विश्व सम्पदा क्षेत्र तथा पवित्र उद्यानभित्रका सबै सम्बद्ध 'कर्ता'हरू र खासगरी पुरातत्व विभागसँग समन्वय गर्ने;
- विश्व सम्पदा केन्द्र र काठमाडौंस्थित युनेस्को कार्यालयसँग निकट सम्पर्क कायम राख्ने;
- विश्व सम्पदासँग सम्बन्धित सबै सम्पर्कसूत्र सम्बन्धी सूचनाहरूको सूचना भण्डार सहितको अभिलेख-केन्द्र सुचारु राख्ने;
- विश्व सम्पदा समितिको अनुरोधमा आवश्यक प्रतिवेदन तयार गर्ने, त्यसका लागि समन्वय गर्ने र विश्व सम्पदा केन्द्रलाई बुझाउने।

दिइएका जिम्मेवारीहरु पूरा गर्न स्थल व्यवस्थापकहरूलाई पर्याप्त क्षमता, तालिम तथा स्रोतसाधन उपलब्ध गराउन आवश्यक छ।

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST- 1985 NEPAL
लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

२.१.२ सम्बद्ध आधिकारिक निकायहरू (ASSOCIATED AUTHORITIES)

ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रमा अन्य सरकारी निकायहरूले पनि काम गरिरहेका छन्। नेपाल सरकारले एकीकृत व्यवस्थापन संरचनालाई पारित गरेपछि सम्बद्ध आधिकारिक निकायहरू (मन्त्रालय, विभाग तथा सम्बद्ध निकाय) एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको कार्यान्वयन पक्ष भएका छन्। नेपाल सरकारले सबै सम्बद्ध निकायलाई सूचित गर्दै परामर्श तथा द्वन्द्व समाधान प्रक्रिया स्थापित गर्नेछ।

सम्बद्ध निकायहरू

निर्वाचित स्थानीय निकाय (नगरपालिका र गाविसहरू) जुन स्थल व्यवस्थापनका सन्दर्भमा मुख्य निकायहरु हुन्, ती स्थानीय विकासका लागि जिम्मेवार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय अन्तरगत पर्दछन्।

सहरी विकासका लागि जिम्मेवार शहरी विकास मन्त्रालय, भौतिक योजनाका लागि जिम्मेवार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, भू-उपयोग लगायत निजी जग्गामा भवन निर्माण नियमावली लागू गर्न-गराउन जिम्मेवार हुन्छन्।

गृह मन्त्रालय अन्तर्गतका ***प्रमुख जिल्ला अधिकारी*** स्थानीय प्रहरी बलका लागि जिम्मेवार हुन्छन् र भवन संहिता कार्यन्वयन गर्ने तथा अन्य कानूनी मुद्दाहरू हेर्ने कार्यमा समेत संलग्न रहन्छन्।

भूमि सुधार तथा व्यबस्था मन्त्रालयको ***नापी विभाग*** र ***भूमि सुधार तथा व्यवस्था विभाग***ले जग्गा किनबेच तथा दर्तासम्बन्धी कुरा हेर्दछन्।

कानून तथा न्याय मन्त्रालय नियम कानूनमा बाझिएका र दोहोरो अधिकारयुक्त विषयलाई स्पष्ट पार्ने जिम्मेवार निकाय हो। यस मन्त्रालयले संरक्षण कानून र निजी घर एवं जग्गाधनीहरूको अधिकारका बीचमा रहने विरोधाभासलाई पनि स्पष्ट पार्नुपर्दछ।

सम्पदा स्थलहरूका लागि पर्यटन आयआर्जनको एक प्रमुख स्रोत हो र पर्यटनसँग सम्बन्धित विषय ***पर्यटन मन्त्रालय*** र ***नेपाल पर्यटन बोर्ड*** ले हेर्दछ।

प्राकृतिक वातावरण संरक्षणको सन्दर्भमा निम्न सरकारी संगठनहरू संलग्न छन् - ***वन मन्त्रालय*** अन्तर्गतको ***वन विभाग*** र वातावरणीय व्यवस्थापन संरक्षण नीतिका सन्दर्भमा ***वातावरण मन्त्रालय***।

विकास र पुर्वाधारसम्बन्धी विविध परियोजनाहरु ***सडक विभाग, खानेपानी तथा ढल निकास विभाग*** र ***सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग*** द्वारा सञ्चालन गरिन्छ (यसका प्रमुख कामहरुमा- 'धार्मिक, सांस्कृतिक र पर्यटकीय महत्व भएका क्षेत्रहरूको संरक्षण र विकास गर्ने' तथा 'सहरी वातावरणको संरक्षण सम्बन्धी कामहरू सञ्चालन गर्ने' पर्दछन्)।

पूर्वाधार तथा सेवासम्बन्धी परियोजनाहरू सम्बद्ध निकायहरूद्वारा पनि सञ्चालन भइरहेका छन्। खास गरेर त्यस्ता निकायहरु भन्नाले ***नेपाल विद्युत् प्राधिकरण, नेपाल दूरसञ्चार संस्थान*** र ***खानेपानी संस्थान*** लाई जनाउँदछ।

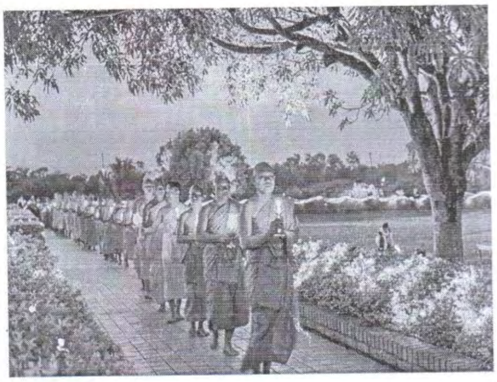

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985 NEPAL
लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

२.१.३ अन्तर्राष्ट्रिय संलग्नता (INTERNATIONAL INVOLVEMENT)

१९ औं शताब्दीको अन्त्यतिर लुम्बिनीको खोज पुन: एकपटक भएदेखि नै अन्तर्राष्ट्रिय समुदायहरू यहाँ संलग्न रहँदै आएका छन्। लुम्बिनी विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएपछि यस सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई संरक्षण गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको थप जिम्मेवारी बनेको छ।

संयुक्त राष्ट्र संघीय प्रणाली

सन् १९६७ मा लुम्बिनी भ्रमणमा आएका संयुक्त राष्ट्र संघका तत्कालिन महासचिव ऊ थान्तले लुम्बिनीको विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई आह्वान गर्नु भयो। फलस्वरुप, सन् १९७० मा संयुक्त राष्ट्र संघको मातहतमा लुम्बिनीको विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय समिति गठन भयो (यसमा संलग्न राष्ट्रहरू थिए - अफगानिस्तान, बंगलादेश, भुटान, कम्बोडिया, भारत, इन्डोनेसिया, जापान, लाओस, मलेसिया, म्यानमार, नेपाल, पाकिस्तान, कोरिया, सिङ्गापुर, श्रीलंका र थाइल्यान्ड)।

यही संगठनात्मक संरचना अन्तर्गत, सन् १९७२ मा लुम्बिनीको विकासका लागि गुरुयोजना तयार गर्ने जिम्मा केन्जो टाङ्गेलाई सुम्पिइयो । यो काम (दोश्रो चरण) सन् १९७८ मा सम्पन्न भयो। संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम -युएनडिपी र जापान एक्स्पो फाउण्डेशनको मुख्य सहयोगमा काम सुरु गरियो। प्रारम्भिक कार्यतालिका अनुसार सबै प्रमुख निर्माण कार्यहरु सन् १९८५ भित्र सिध्याउनुपर्ने थियो। तथापि, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको रुचीमा कमी आइ स्रोत साधनहरुको अभावका कारणले कामको प्रगति सुस्त रह्यो।

संयुक्त राष्ट्र संघीय प्रणालीको संलग्नता भने अति लघुकृत स्वरूपमा भए पनि कायमै रह्यो। हालै संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम -युएनडिपीले सन् १९९९ मा विकास समीक्षा अभियान र TRPAP जस्ता परियोजनामा आर्थिक सहयोग गरेको छ। सन् २००५ देखि अन्तर्राष्ट्रिय समितिलाई पुनर्जागृत गर्ने विभिन्न प्रयास पनि भइरहेका छन्।

लुम्बिनी सन् १९९७ मा विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएको हो, जसले गर्दा यसको अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले योगदान गरिरहेका छन्।

नेपाल सरकारले ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रभित्र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको संलग्नतामा हुने सबै क्रियाकलापको समन्वय गर्न एउटा सचिवालय स्थापनाका लागि लुम्बिनीमा सहयोग गर्नेछ।

अन्तर्राष्ट्रिय योगदान

सन् १९८९ मा निर्माण सम्पन्न भएका पुस्तकालय भवन र संग्रहालयजस्ता विभिन्न परियोजनाहरुमा अन्तर्राष्ट्रिय संलग्नता रहेको थियो। धर्मशालाको निर्माण सन् १९८६ मा सम्पन्न गरिएको थियो। थप अन्तर्राष्ट्रिय संलग्नता होक्के होटल, होटेल लुम्बिनी कासाई र शान्ति स्तूपको निर्माण तथा पवित्र उद्यानको उत्खनन र संरक्षणमा पनि रहेको थियो। तर पछि गएर अन्तर्राष्ट्रिय संलग्नता घट्दै गई विहार क्षेत्रका अलग-अलग स्थलहरूको कार्यान्वयनमा मात्र सीमित हुन पुग्यो।

नेपाल सरकारले लुम्बिनी गुरुयोजना कार्यान्वयनमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको संलग्नताका लागि सहयोग गर्नेछ, तर त्यो गुरुयोजनाको भावना र विवरण अनुरुप हुने कुराको सुनिश्चित गरिनु पर्छ।

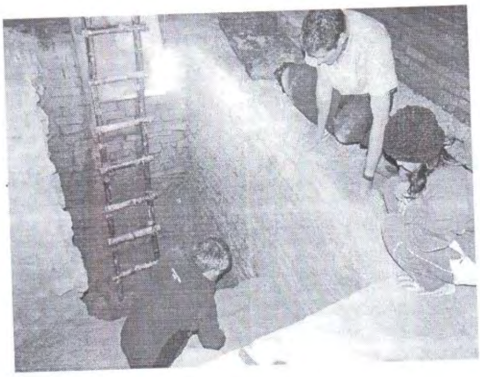

अन्तर्राष्ट्रिय पुरातात्विक अन्वेषण

लुम्बिनीको खोज, अध्ययन तथा विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग सन् १८९६ देखि नै शुरु भएको हो। जतिबेला विभिन्न देशका विज्ञहरू लुम्बिनीको अवस्थिति पत्ता लगाउनमा संलग्न थिए। अन्तर्राष्ट्रिय टोलीसँगको सहकार्यमा विभिन्न उत्खनन, सर्वेक्षण तथा शोधकार्य सम्बन्धी कार्यहरु हुँदै आएका छन।

नेपाल सरकारले प्रतिष्ठित र दक्ष अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारसँगको सहकार्यमा गरिने उपर्युक्त पुरातात्विक अन्वेषणलाई सहयोग गर्ने काम जारी राख्नेछ।

११

२.२ कानूनी संरचना (LEGAL FRAMEWORK)

२.३.१ कानून निर्माण प्रक्रिया तथा कानूनी प्रावधानहरू (LEGISLATIONS & LEGAL PROVISIONS)

लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२ लुम्बिनी विकास योजना कार्यान्वयन र बुद्धसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा सम्बन्धित सबै स्थलहरुको व्यवस्थापनका लागि जारी गरिएको विशेष ऐन हो। प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन २०१३ सम्पदा संरक्षणसँग सम्बन्धित मूल ऐन हो। मूल ऐनको परिपुरकका रुपमा सम्पदा संरक्षणका मुद्दालाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बोधन गर्ने अन्य थुप्रै ऐनहरु पनि छन् ।

लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२
चौथो संशोधन २०६७

लुम्बिनी विकास कोष ऐन २०४२ **लुम्बिनी विकास कोषका** लागि तयार गरिएको ऐन हो। यो ऐन, २०४८, २०५०, २०५३ र २०६७ गरी चार पटक संशोधन भएको छ । लुम्बिनी विकास कोष गैरनाफामुखी, स्वायत्त र अविच्छिन्न उत्तराधिकारयुक्त संगठित संस्था हो। लुम्बिनी विकास कोष ऐन लुम्बिनी विकास योजना कार्यान्वयनका साथै लुम्बिनी क्षेत्रहरुको संरक्षण, संम्बर्द्धनका लागि जारी गरिएको ऐन हो। भगवान् बुद्धसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित कपिलवस्तु जिल्लादेखि रुपन्देही हुँदै नवलपरासीसम्मका स्थानहरूलाई समेटेको लुम्बिनी विकास क्षेत्रभित्र लागू गरिने लुम्बिनी विकास योजनाको कार्यन्वयनका लागि बनेको यो विशेष ऐन हो। बजेट प्राप्त गर्नु, त्यसलाई योजना कार्यान्वयनमा लगाउनु र त्यसको सदुपयोग भए-नभएको हेर्नु लुम्बिनी विकास कोषका उद्देश्यहरू हुन्। लुम्बिनी विकास कोषले योजना कार्यन्वयनका लागि आवश्यक परेमाकार्ययोजनामा परिवर्तन गर्न सक्दछ। लुम्बिनी विकास कोषले सरकारसँग निकट सम्बन्ध राख्दै योजना कार्यान्वयन गर्न समिति र उपसमितिहरू गठन गर्न सक्दछ ।

लुम्बिनी विहार क्षेत्र उपनियम २०५८ ले लुम्बिनी गुरुयोजना क्षेत्रभित्रका विहार क्षेत्रमा विहार निर्माण कार्यलाई नियन्त्रण गर्दछ।

लुम्बिनी विकास कोषले विश्व सम्पदा स्थलको लागि स्थल व्यवस्थापकका रूपमा कार्य गर्न सक्ने प्रावधान समावेश गर्न लुम्बिनी विकास कोष ऐन संशोधन गरिनेछ। यी प्रावधानमा संरक्षणका सिद्धान्तहरु कडाइका साथ पालना गरिने कुरा पनि समावेश गरिने छ।

प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन २०१३ पाँचौं संशोधन २०५३, सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, सुरक्षा तथा व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित कानून ***प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन २०१३*** तथा यसपछिका संशोधनहरू (सबैभन्दा पछिल्लो पाँचौ संशोधन २०५३) र ***प्राचीन स्मारक संरक्षण नियमावली २०४५*** मा आधारित छन्। प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐनले कुनै स्मारक वा क्षेत्रलाई ***संरक्षित स्मारक क्षेत्र*** घोषित गर्ने कानूनी अधिकार ***पुरातत्व विभाग***लाई प्रदान गरेको छ। त्यसअनुरुप पुरातत्व विभाग सम्पदा स्थलको सुरक्षाका साथै सबै पुरातात्विक उत्खननहरूलाई नियन्त्रण गर्ने, भवन निर्माण उपनियमहरु बनाउन निर्दिष्ट विधि जारी गर्ने, निर्माण अनुमतिहरू स्वीकृत गर्ने र त्यस क्षेत्रमा हुने अन्य निर्माण कार्यका लागि पनि जिम्मेवार रहन्छ।

१२

२.२.२ संरक्षण तथा विकाससम्बन्धी निर्देशिका (CONSERVATION & DEVELOPMENT GUIDELINES)

लुम्बिनीको पवित्र उद्यानको भौतिक योजनासँग सम्बन्धित यो निर्देशिका सम्बद्ध सबै निकाय, सरोकारवाला तथा विज्ञहरूको सहकार्यमा तयार गरिएको हो ।

भाग (क) विश्व सम्पदा स्थल र यसको अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षणका लागि निर्देशिका

१ सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्व दर्शाउने गुणहरूको संरक्षण गर्ने

अनुपम विश्वव्यापी महत्व दर्शाउने गुणहरूको व्यवस्थापन र त्यसको प्रामाणिकता एवं अखण्डतालाई सुनिश्चित गरेर सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्वको संरक्षण गरिनेछ ।

२ विश्व सम्पदा स्थलका सीमारेखाहरूको विस्तार

विश्व सम्पदाको विद्यमान सीमारेखालाई समग्र भित्री पवित्र उद्यान तथा समग्र पवित्र उद्यानभित्रका पुरातात्विक स्थलहरूलाई समेत समेट्ने गरी विस्तार गरिनेछ र यसलाई दृष्टिगत गरी योजना बनाइनेछ ।

३ विश्व सम्पदा सन्निकट क्षेत्रको विस्तार पवित्र उद्यानको समग्र बाहरी क्षत्र समेट्ने गरी विश्व सम्पदा सम्पत्तिको मध्यवर्ती क्षेत्र विस्तार गरिनेछ र यसलाई दृष्टिगत गरी योजना बनाइनेछ ।

४ 'प्रभाव क्षेत्रहरूको माध्यमबाट दिइने सुरक्षा

लुम्बिनीको गुरुयोजना अनुसार लुम्बिनी विकास क्षेत्र अन्तर्गत ५×५ माइल क्षेत्रलाई 'प्रभाव क्षेत्र'का रूपमा लिइनेछ र प्रदूषणबाट पुरातात्विक सामाग्रीहरुमा ह्रास आउने लगायतका कुनै पनि कारणबाट विश्व सम्पदा स्थलको अखण्डतामा आँच नआउने गरी यस क्षेत्रमा उपयुक्त विकास भएको सुनिश्चित गर्ने गरी योजना बनाइने छ र यसका लागि कानूनको आवश्यकता पर्नेछ ।

५ क्रमिक मनोनयनका लागि प्रावधानहरू

कपिलवस्तु, रुपन्देही र नवलपरासी जिल्लामा रहेका अन्य बौद्ध स्थलहरूसमेत क्रमिक मनोनयनमा समावेश हुने गरी सम्पदाको विस्तार गर्न सकिने प्रावधान बनाइनेछ ।

६ विश्व सम्पदा सम्पत्तिका लागि स्थल व्यवस्थापक

विश्व सम्पदा स्थलको व्यवस्थापन, अनुगमन तथा प्रतिवेदन सम्बन्धी मामिलाहरूको समन्वय गर्नु यसको विशेष जिम्मेवारी बहन गर्ने गरी लुम्बिनी विकास कोष स्थल व्यवस्थापक हुनेछ ।

७ सम्पदामाथि पर्ने असरको मूल्याङ्कन

पवित्र उद्यान क्षेत्रभित्र सञ्चालन गरिने सबै विकासका क्रियाकलापहरुले सम्पदामाथि पर्ने असरको मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ ।

भाग (ख) लुम्बिनीको गुरुयोजनालाई सम्बोधन गर्नका लागि निर्देशिका

८ पवित्र उद्यानको वातावरणप्रतिको सरोकार

पवित्र उद्यानको वातावरण शान्त, अमनचैनयुक्त र स्वच्छ हुनुपर्दछ ।

९ लुम्बिनीको गुरुयोजनामा किटान गरिएको पवित्र उद्यानका सीमारेखाहरू

लुम्बिनीको गुरुयोजना (१६०० × १३६० मीटर) मा तोकिएको क्षेत्र बमोजिम पवित्र उद्यानलाई किटान गरिनु पर्नेछ ।

१० भित्री पवित्र उद्यान क्षेत्र भित्र सडकको प्रावधानप्रतिको सरोकार

संभावित पुरातात्विक स्थलहरु नभएको प्रष्ट भएका ठाउँहरुमा उपयुक्त सडक सामाग्रीहरुको प्रयोग गरि लुम्बिनी गुरुयोजनामा उल्लेखित पहुँच मार्गको अमूर्त ग्रीड प्रणालीको अवधारणालाई विचार पुऱ्याउन सकिने छ ।

११ पुरातात्विक स्थलका प्रावधानप्रतिको सरोकार

लुम्बिनी गुरुयोजनामा पुरातात्विक स्थलका लागि तोकिएका प्रावधानलाई नै पवित्र उद्यानभित्र गरिने सबै योजनाको आधार मानिने छ । तथापि पुरातात्विक अवशेषहरूलाई क्षति वा नकारात्मक असर पुऱ्याउने कुनै पनि क्रियाकलापलाई अनुमति दिइने छैन ।

१२ पवित्र उद्यानसम्म पुग्ने बाटोप्रतिको सरोकार

भ्रमणकर्ताहरूका लागि पवित्र उद्यानसम्म पुग्ने मुख्य बाटो उत्तर दिशाबाट हुनेछ ।

१३ बाढी रोकथामप्रतिको सरोकार

पवित्र उद्यानको योजनाले पुरातात्विक अवशेषहरूको सुरक्षा गर्न बाढी तथा भूमिगत जलस्तरमाथिको नियन्त्रण सुनिश्चित गर्नेछ ।

१४ पवित्र उद्यानभित्र विद्यमान् तथा नयाँ संरचना प्रतिको सरोकार

पवित्र उद्यानभित्र विद्यमान् तथा नयाँ संरचनाहरूका सबै योजनाले लुम्बिनी गुरुयोजनामा तोकिएका प्रावधानलाई अवलम्बन गर्नुपर्नेछ । यद्यपि आधारभूत सुविधा थप गर्न सक्नेछ ।

१३

भाग (ग) उपयुक्त तथा दिगो वातावरण सुनिश्चित गर्नका लागि निर्देशिका

१५ पवित्र उद्यानभित्र उपयुक्त प्राकृतिक संरचनाको सुनिश्चित गर्ने

पवित्र उद्यानभित्रको प्राकृतिक छटाले तीर्थस्थलका रूपमा भगवान् बुद्धको जन्मस्थानको आध्यात्मिक पक्षलाई समेट्नेछ।

१६ पवित्र उद्यान वरपर वन्यजन्तु तथा तिनको वासस्थानको संरक्षण सुनिश्चित गर्ने

पवित्र उद्यान, लुम्बिनी गुरुयोजना क्षेत्रलगायत आसपास क्षेत्रमा पनि वन्यजन्तु तथा तिनको प्राकृतिक वासस्थानको संरक्षण कडाईका साथ गरिनेछ।

१७ पवित्र उद्यानभित्र उपयुक्त वृक्षारोपण सुनिश्चित गर्ने

पवित्र उद्यानभित्र वृक्षारोपण गर्दा वनस्पतिहरू मौलिक प्रजातिको हो-होइन भन्ने ख्याल राखिनेछ र सबै वृक्षारोपण एकै प्रकृतिका नहोऊन् भन्ने सुनिश्चित गरिनेछ।

१८ पवित्र उद्यान वरिपरिको नदी पर्यावरण प्रणाली सुनिश्चित गर्ने

पवित्र उद्यानभित्रबाट बग्ने हरहवा र तेलार नदीको पर्यावरण प्रणालीलाई जल व्यवस्थापन र प्रदूषणको सन्दर्भमा तिनको उद्गमस्थलदेखि नै संरक्षण गरिनेछ।

१९ लुम्बिनी क्षेत्रको एकीकृत संरक्षण प्रक्रियाका प्रावधानहरू

कपिलवस्तु, रुपन्देही र नवलपरासी जिल्लामा प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक स्रोत साधनहरुका लागि सरोकारवालाको संलग्नतामा क्षेत्रीय संरक्षण प्रक्रिया स्थापना गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।

२० पवित्र उद्यानभित्र र यसको वरपर प्रदूषणरहित वातावरण सुनिश्चित गर्ने

पवित्र उद्यानलाई प्रदूषणरहित क्षेत्र बनाउन कडा प्रावधानहरू अवलम्बन गरी सबै प्रदूषणकारी क्रियाकलापलाई पूर्णतया रोकिनेछ । बाहिरका प्रदूषणकारी क्रियाकलापले पवित्र उद्यानलाई असर नगर्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।

२१ वैकल्पिक ऊर्जाको स्रोतसम्बन्धी प्रावधानहरू

प्रदूषणमुक्त क्षेत्रको सुनिश्चित गर्न बैकल्पिक उर्जाका स्रोतहरुलाई प्राथमिकीकरण गरिनेछ, तर त्यसले सम्पदामा दृश्यात्मक लगायत कुनै पनि प्रकारको प्रतिकूल असर नपार्ने सुनिश्चित गरिनेछ।।

भाग (घ) पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षणका लागि निर्देशिका

२२ भगवान् बुद्धको जन्मस्थानका प्रमाणहरूको संरक्षण गर्ने

लुम्बिनी भगवान् बुद्धको जन्मस्थान र २००० वर्षदेखि नै एक तीर्थस्थल भएको प्रमाणको रूपमा रहेका पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षणमा कुनै सम्झौता गरिनु हुँदैन।

२३ लुम्बिनीमा प्राचीन समयमा भएका चरणवद्ध विकास कार्यहरुको स्तरीकरण

शोध, व्याख्यान-विवेचन तथा प्रस्तुतिको प्रयोजनका निम्ति सम्पदाको सुसंगत बुझाइ होओस् भन्नका लागि यसअघि भएका विकासका चरण तथा सम्बद्ध ऐतिहासिक कालखण्डहरूको स्तरीकरण गरिनुपर्छ।

२४ लुम्बिनीमा रहेका स्मारकका समूहहरूको स्तरीकरण

शोध, विवेचन व्याख्यान तथा प्रस्तुतिको प्रयोजनका निम्ति सम्पदाको सुसंगत बुझाइ होओस् भन्नाका लागि स्मारकका समूहहरूलाई स्तरीकण गरिनुपर्छ।

२५ क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरू दखल पुऱ्याउने खालको हुन नहुने

पवित्र उद्यानभित्र गरिने सबै क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरू पुरातात्विक अवशेषहरूका लागि दखल नपुऱ्याउने किसिमको हुनुपर्नेछ।

२६ क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरू रद्ध गरिँदा तिनले हानी पुऱ्याउन नहुने

पवित्र उद्यानभित्र गरिने सबै क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरू रद्ध गर्न मिल्ने खालको हुनुपर्छ तर यसरी रद्ध गर्ने अवस्था आउँदा तिनले पुरातात्विक अवशेषहरु र स्थलको अखण्डतालाई हीन पुऱ्याउनु हुँदैन।

२७ पुरातात्विक अवशेषहरूका लागि ओतको व्यवस्था

सर्वाधिक महत्वपूर्ण पुरातात्विक अवशेषहरूको लागिमात्रै दीर्घकालीन संरक्षणका लागि आवश्यक देखिएमा र उपयुक्त तरिकाले निर्माण गरिने भएमा मात्र स्थायी वा अस्थायी प्रकृतिका ओत स्थलको व्यवस्था गरिनेछ।

२८ पुरातात्विक अवशेषहरू दर्शनीय रहनुपर्ने

सार्वजनिक पुरातात्विक अवशेषहरू दर्शनार्थीहरुका लागि दर्शनीय हुनुपर्दछ । भविष्यमा कुनै पनि पुरातात्विक अवशेषहरूको दीर्घकालीन संरक्षणमा खतरा उत्पन्न हुँदैन भने दर्शनार्थीहरुका लागि सार्वजनिक र देखिने गरी राखिने प्रावधान बनाइनु पर्नेछ।

२९ भ्रमणकर्ताहरुलाई स्पष्ट र सहि विश्लेषण प्रदान गर्नुपर्ने

पुरातात्विक अवशेषहरू स्पष्ट र सहि तवरले भ्रमणकर्ताका अगाडि प्रस्तुत गरिनु पर्दछ।

३० पुरातात्विक स्मारकहरूमाथि हुने प्रवेशमा रोक लगाउने

सबै स्मारकहरूमाथि हुने प्रवेशमा रोक लगाइनेछ र दर्शनार्थीहरु एवं तीर्थालुका लागि स्पष्ट मार्ग र क्षेत्र तोकिनेछ।

३१ पूजाअर्चना र ध्यानका प्रावधानहरू

पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्दै तीर्थालुहरूको अपेक्षा पूर्ति हुने गरी पूजाअर्चना र ध्यानका लागि प्रावधानहरु बनाइनेछ।

३२ पवित्र उद्यानभित्र गुणस्तरीय र उपयुक्त निर्माण सामग्रीको प्रयोग

पवित्र उद्यानभित्र कुनै पनि नयाँ निर्माणमा गुणस्तरलाई सुनिश्चित गर्दै उपयुक्त निर्माण सामग्री (इट्टाका अतिरिक्त) प्रयोग गरिनेछ। यी सामग्रीहरू पुरातात्विक संरचनाहरू भन्दा फरक किसिमको हुनुपर्नेछ।

भाग (ङ) दर्शनार्थी/तीर्थालुहरूलाई सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने सम्बन्धी निर्देशिका

३३ भित्री पवित्र उद्यानभित्र दर्शनार्थीहरु/तीर्थालुहरूका लागि सेवासुविधा सम्बन्धी प्रावधानहरू

भित्री पवित्र उद्यानमा त्यहाँको पवित्र वातावरण, सङ्गति, सौन्दर्य तथा स्थलको प्रामाणिकता र पुरातात्विक अवशेषलाई सुरक्षित राख्ने कुरालाई खतरामा नपार्ने गरि दर्शनार्थीहरूको सामान्य आवश्यकताका लागि सेवा सुविधा उपलब्ध गराइनेछ। त्यस्ता सबै सेवासुविधाका व्यवस्थाहरू बेदखलकारी र रद्द गर्न सकिने हुनुपर्नेछ।

३४ भित्री पवित्र उद्यानभित्र रहेका दर्शनार्थीहरु/तीर्थालुका लागि अनुपयुक्त संरचना हटाउने

भित्री पवित्र उद्यानभित्र विद्यमान् अनुपयुक्त संरचनाहरू हटाएर उचित स्थानमा स्थानान्तरण गरिनेछन्। समग्र पवित्र उद्यानबाट तिनका अवशेषहरु हटाइनेछन्। यी त्यस्ता संरचना/व्यवस्था हुन्, जो त्यहाँको प्राकृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पुरातात्विक पृष्ठभूमिका लागि अनुकूल नहुने र अशोभनीय छन्।

३५ बाहिरी पवित्र उद्यानभित्र दर्शनार्थी/तीर्थालुहरूका लागि सेवासुविधा सम्बन्धी प्रावधानहरू

बाहिरी पवित्र उद्यानमा दर्शनार्थीहरूको सामान्य आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि सेवा सुविधाहरु उपलब्ध गराइने छ तर तिनले त्यहाँको प्राकृतिक वातावरणको सङ्गतिलाई खतरामा नपार्ने र प्रदूषणरहित वातावरणको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापनलाई पनि सुनिश्चित गरिनेछ।

३६ बाहिरी पवित्र उद्यानका अनुपयुक्त संरचना/व्यवस्थाहरू हटाउने

बाहिरी पवित्र उद्यानमा विद्यमान् अनुपयुक्त संरचना/व्यवस्था हटाएर उचित स्थानमा स्थानान्तरण गरिनेछन्। समग्र पवित्र उद्यानबाट तिनका अवशेष हटाइनेछन्।

३७ पवित्र उद्यानभन्दा बाहिर दर्शनार्थीहरुका लागि व्यवस्था

पवित्र उद्यानभन्दा बाहिर यथासम्भव स्थानमा दर्शनार्थीहरूका लागि सेवा सुविधाहरु उपलब्ध गराइनेछ।

भाग (च) पवित्र उद्यानभित्र हुने क्रियाकलाप नियमन गर्नका लागि निर्देशिका

३८ भित्री पवित्र उद्यानमा उपयुक्त क्रियाकलापका लागि प्रावधानहरू

स्थलको पवित्रता, सङ्गति तथा शुद्धतालाई सुनिश्चित गर्दै भित्री पवित्र उद्यानमा उपयुक्त क्रियाकलापका लागि प्रावधानहरू बनाइनेछन्। धार्मिक अभ्यासहरू सञ्चालन गर्न, पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षण र प्रस्तुतिका लागि, भ्रमणकर्ता र तीर्थालुहरू हिँडडुल गर्न र सुरक्षा एवं पहरेदारीका निम्ति अत्यावश्यक कुराहरूलाई उपयुक्त क्रियाकलाप मान्न सकिन्छ।

३९ भित्री पवित्र उद्यानभित्र अनुपयुक्त क्रियाकलापहरूलाई नियन्त्रण गर्ने

स्थलको पवित्रता, सङ्गति तथा शुद्धतालाई सुनिश्चित गर्न र पुरातात्विक अवशेषहरूको सुरक्षा गर्न भित्री पवित्र उद्यानमा अनुपयुक्त क्रियाकलापहरूलाई नियन्त्रण गर्ने प्रावधानहरू बनाइनेछ। शान्ति, पवित्रता र प्रामाणिकतालाई खतरामा पार्ने क्रियाकलापहरूलाई अनुपयुक्त क्रियाकलाप मान्न सकिन्छ।

४० बाहिरी पवित्र उद्यानमा उपयुक्त क्रियाकलापहरूका लागि प्रावधानहरू

प्राकृतिक वातावरणको अनुभवलाई अझ निखार्न र भित्री पवित्र उद्यानमा भ्रमणकर्ताहरूको चाप कम गर्न बाहिरी पवित्र उद्यानमा उपयुक्त क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न सकिने प्रावधानहरु बनाइनेछन्। धार्मिक अभ्यासहरू सञ्चालन गर्न, पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षण र प्रस्तुतिका लागि, भ्रमणकर्ताहरू हिँडडुल गर्न र सुरक्षा एवं पहरेदारीका निम्ति अत्यावश्यक कुराहरूलाई उपयुक्त क्रियाकलाप मान्न सकिन्छ।

१५

४१ बाहिरी पवित्र उद्यानभित्र अनुपयुक्त क्रियाकलापहरू नियन्त्रण गर्ने

प्राकृतिक वातावरणको शान्ति, स्वच्छता तथा सङ्गति सुनिश्चित गर्न बाहिरी पवित्र उद्यानमा अनुपयुक्त क्रियाकलापहरूमाथि नियन्त्रण गर्ने प्रावधान बनाइनेछन्। स्थलको शान्ति, पवित्रता र प्रामाणिकतालाई खतरामा पार्ने क्रियाकलापहरूलाई अनुपयुक्त क्रियाकलाप मान्न सकिन्छ।

४२ तीर्थालुका क्रियाकलाप र पुरातात्विक संरक्षण बीच सन्तुलन कायम गर्ने

तीर्थालुहरूका क्रियाकलाप र स्थलका पुरातात्विक अवशेषहरूलाई संरक्षण र सुरक्षा गर्नुपर्ने आवश्यकता बीच सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने बुझाइका आधारमा नै सबै निर्णयहरू लिइनेछ।

भाग (छ) अनुपयुक्त विकास कार्यहरूमाथि गरिने नियन्त्रण सम्बन्धी निर्देशिका

४३ पवित्र उद्यानभित्र अनुपयुक्त विकास कार्यहरूलाई नियन्त्रण गर्ने

सम्पदाको संरक्षण गर्न तथा भ्रमणकर्ता/तीर्थालुहरूका लागि आधारभूत सेवासुविधा उपलब्ध गराउन का लागि अत्यावश्यक बाहेक कुनै पनि किसिमको विकास कार्य समग्र पवित्र उद्यानभित्र सञ्चालन गरिने छैन। त्यहाँ गरिने विकास कार्य अहस्तक्षेपकारी हुनुका साथै रद्द गर्नु पर्ने स्थिति आएमा कसरी गर्ने भनि विस्तृत योजना पनि संलग्न हुनुपर्नेछ।

भाग (ज) जारी अध्ययन तथा शोधकार्य प्रवर्द्धनका लागि निर्देशिका

४४ लुम्बिनीलाई बौद्ध अध्ययन केन्द्र का रूपमा विकास गर्ने

लुम्बिनीलाई बौद्ध अध्ययन केन्द्रको रूपमा प्रवर्द्धन गरिनेछ।

४५ संरक्षण आचारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र को रूपमा लुम्बिनीको विकास गर्ने

पृथ्वीको आहत कम गर्न र यसको हेरविचार गर्नका लागि आवश्यक संरक्षण आचारलाई सार्वजनिक गर्न त्यसलाई आत्मसात् गर्न संरक्षण आचार सम्बन्धि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्रको स्थापना गरिनुपर्छ।

४६ यस क्षेत्रमा रहेका पुरातात्विक स्थलहरूमाथि गरिने शोधकार्यको प्रवर्द्धन गर्ने

यस क्षेत्रको प्राचीन इतिहास र लुम्बिनीसँग तिनको सम्बन्धलाई अझ राम्ररी बुझ्न नवलपरासीदेखि कपिलवस्तु जिल्लासम्म फैलिएको क्षेत्रभित्रका पुरातात्विक स्थलहरूमाथि गरिने शोधकार्यको प्रवर्द्धन गरिनेछ।

४७ पवित्र उद्यानमा भएका सम्भावित पुरातात्विक स्थलहरूमाथि गरिने शोधकार्य

लुम्बिनी तथा सम्बद्ध स्थलहरूमा रहेका भौतिक हस्ताक्षरहरूको पहिचान, मूल्यांकन र व्याख्या गर्न शोधकार्य सञ्चालन गरिने छ जसले तिनको प्रस्तुती, व्यवस्थापन र दीर्घकालिन संरक्षणलाई अझै राम्रो बनाउनेछन्।

४८ पुरातात्विक संरक्षणमा आइपर्ने मुद्दा तथा चुनौतीहरूको पहिचान

पुरातात्विक संरक्षणमा आइपर्ने दीर्घकालीन मुद्दा तथा चुनौतीहरूको पहिचान गरिनुपर्छ र अति उन्नत ज्ञान र प्रविधिमा आधारित उपयुक्त उपायहरू खोजिनुपर्छ।

४९ परामर्श प्रक्रियाहरूको स्थापना

लुम्बिनीभित्र र यसको वरिपरिका सांस्कृतिक, प्राकृतिक तथा आध्यात्मिक सम्पदा संरक्षणको सुनिश्चितताका लागि सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरुलाई यस क्षेत्रको विकासमा सहभागी गराउन उनीहरुका बीच आपसी सहयोग र सहकार्यको सुनिश्चित गराउने प्रक्रिया स्थापित गरिने छ।

५० अभिलेख केन्द्रको स्थापना

नवलपरासीदेखि कपिलवस्तुसम्म फैलिएको ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रको सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक सम्पदाको विषयमा सबै खालका अभिलेख राख्न अभिलेख केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।

Siddhartha

१६

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985 NEPAL
लुम्बिनी विकास कोष - २०४२

२.२.३ क्षेत्रीय योजना तथा विकास कार्यमाथिको नियन्त्रण (REGIONAL PLANNING & DEVELOPMENT CONTROLS)

१ × ३ माइलको लुम्बिनी परियोजना क्षेत्रवरिपरि विकास कार्यमाथि नियन्त्रण गर्न सम्बन्धित निकायहरूका लागि विभिन्न कानूनी प्रावधानहरु छन्। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५६ ले स्थानीय विकासका लागि जिम्मेवार मन्त्रालय अन्तर्गत विभिन्न खाले स्थानीय सरकारहरूको व्यवस्था गरेको छ। शहरी क्षेत्रमा केन्द्रित समग्र क्षेत्रीय योजना नगर विकास समिति अन्तरगत पर्ने नगर विकास ऐन २०४५ ले व्यवस्था गरेको छ।

नेपाल सरकारले एकीकृत व्यवस्थापन संरचना पारित गरेपछि सम्बद्ध आधिकारिक निकायहरू (मन्त्रालय, विभाग, नगरपालिका तथा अन्य सम्बद्ध निकाय) एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया कार्यान्वयनको एक पक्ष बन्नेछन्। नेपाल सरकारले सबै सम्बद्ध निकायलाई सूचित गर्दै परामर्श तथा द्वन्द्व समाधान प्रक्रिया स्थापित गर्नेछ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५६

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५६ ***जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका*** तथा ***गाउँ विकास समिति***हरूमा शक्ति विकेन्द्रीकरणका लागि बनेको मूल ऐन हो। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले निर्वाचित स्थानीय निकाय/सरकारलाई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका मूर्त र अमूर्त सम्पदाहरूको अभिलेख राख्न, सम्भार तथा संरक्षण गर्न भिन्नभिन्न स्तरमा काम कर्तव्यहरु तोकेको छ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनअन्तर्गत नगरपालिकाहरूलाई अनिवार्य रुपमा सांस्कृतिक हिसाबले महत्वपूर्ण स्थानहरूको सूची तयार गर्ने, तिनीहरूको सम्भार र सुरक्षा गर्ने कार्यभार र कर्तव्य प्रदान गरिएको छ। भौतिक विकासको हकमा नगरपालिकाहरूले भूउपयोग नक्सा तयार गर्ने र भवन निर्माण इजाजत प्रदान गर्ने काम गर्नुपर्नेछ। नगरपालिकाका वडाहरूलाई सम्बन्धित वडाभित्रका स्मारक तथा महत्वपूर्ण स्थलहरूको संरक्षणमा सघाउ पुऱ्याउने काम, कर्तव्य र अधिकार दिइएको छ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले गाउँ विकास समितिहरूलाई पनि सीमित काम र कर्तव्य दिएको छ, यसलाई बाध्यात्मक हिसाबले भने तोकिएको छैन। भौतिक योजना र संरक्षणमा गाउँ विकास समितिहरुको ठोस संलग्नता देखिँदैन। यिनीहरू धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थानहरूको अभिलेख राख्ने, तिनको सम्भार तथा संरक्षणका साथै भाषा, धर्म तथा संस्कृतिको संरक्षणका लागि पनि जिम्मेवार रहन्छन्। गाविसभित्र निर्माण गरिने घर-भवन, बाटोघाटो तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारका लागि नियम/आधार तयार गर्ने तथा तिनको इजाजत प्रदान गर्ने काम पनि गाउँ विकास समितिबाट हुन्छ।

नगर विकास ऐन २०४५

नगर विकास ऐन २०४५ ले विशेषगरी शहरहरूको पुनर्निर्माण, विस्तार र विकाससँग सम्बन्धित विषयसँग सरोकार राख्दछ। कुनै स्थान विशेषमा नगर योजना लागू गर्न नगर विकास ऐनमा ***नगर विकास समिति*** गठन गर्न सकिने प्रावधान छ। नगर विकास ऐनमा नगरको पुनर्निर्माण र क्षेत्र विस्तार, भू-उपभोग क्षेत्रहरुको निर्धारण, विनियमहरुको तयारी, अनाधिकृतरुपमा निर्माण गरिएका संरचनाहरु भत्काउने र भौतिक विकासका लागि मापदण्डहरु निर्धारण गर्ने नियमावलीहरुलाई समेटिएको छ। यीमध्ये धेरैजसो जिम्मेवारीहरु स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको माध्यमबाट नगरपालिकामा हस्तान्तरण भएका छन्।

राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता

२०५१सालमै तयार भएको राष्ट्रिय भवन निर्माण संहिता हाल आएर मात्रै लागू भएको छ र नगरपालिकाहरूले यसलाई जारी गर्न थालेका छन्।

भारवहन संरचनामा निर्मित ऐतिहासिक भवनहरूको पर्याप्त स्थीरता नहुने र सबै नयाँ निर्माण सबलीकृत कंक्रिट संरचनामै गरिनुपर्ने त्रुटिपूर्ण व्याख्याका कारणले ऐतिहासिक भवनहरूको संरक्षणमा नकारात्मक असर परेको छ। जब कि यस संहिताले भूकम्पीय सुरक्षाप्रति जोड दिँदै भारवहन संरचनाहरूका विषयमा पनि स्पष्ट प्रावधानहरू राखेको छ।

राज्यको संघीय संरचना अनुकूल स्थानीय र प्रादेशिक सरकारसंग आवश्यकता अनुसार सहकार्य र समन्वय गर्नेछ।

अन्य कानूनी मुद्दाहरू

वातावरण सुरक्षा ऐन २०५३
पर्यटन ऐन २०३५
औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०४९

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST-1985
लुम्बिनी विकास कोष

२.३ आर्थिक संरचना
(ECONOMIC FRAMEWORK)

नेपाल सरकारले विश्व सम्पदा स्थलको प्रशासनिक कामका लागि र पवित्र उद्यानभित्र सेवासुविधाका व्यवस्थाहरूको उचित संरक्षण र सम्भारको सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कोषका बारेमा आश्वस्त गराउनेछ। पवित्र उद्यानभित्र हुने शोध, तालिम तथा सेवा सुविधाको सुधारका लागि चाहिने कोष अन्तर्राष्ट्रिय साझेदार तथा दातृ निकायहरूका माध्यमबाट पनि परिपूर्ति गर्न सकिन्छ।

पवित्र उद्यान वरपर, विशेषगरी गुरुयोजना क्षेत्रभित्र गरिने योजना कार्यका लागि उपनियमहरुको आवश्यक पर्दछ, जसलाई सहुलियत, प्रोत्साहन तथा आवश्यक परेमा जरिवानासमेत गरेर कडाइसाथ लागू गरिन्छ। संवेदनशील स्थानहरूका सम्पदाहरुको सम्भावित अधिग्रहणका लागि चाहिने कोषकोपनि परिपूर्ति गर्नुपर्ने हुन्छ।

सम्पदा स्थल तथा पुरातात्विक अवशेषहरूको दिगो संरक्षण तथा सुरक्षा त्यस क्षेत्रको आर्थिक विकाससँग अनोन्याश्रितरुपमा सम्बन्धित छ। स्थानीय समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक विकास क्षेत्रीय विकास योजनाको प्राथमिकता हुनु पर्छ।

प्रशासनिक खर्चहरू

लुम्बिनी विकास कोषले एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया कार्यान्वयन गर्न प्रशासनिक खर्चमा लाग्ने कोषको सुनिश्चित गर्नेछ। यस खर्च अन्तर्गत यस दस्तावेजको खण्ड २.२.१ मा उल्लेख भए बमोजिम लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापन कार्यालयले निर्वाह गर्नुपर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारीहरूका लागि आवश्यक बजेट पनि समावेश हुनेछ। नेपाल सरकारले पनि प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐनअन्तर्गत पुरातत्व विभागले लुम्बिनीमा निर्वाह गर्नुपर्ने काम कर्तव्यका लागि आवश्यक बजेट उपलब्ध गराउनेछ।

संरक्षण तथा मर्मत सम्भार कोष

नेपाल सरकारले पवित्र उद्यानभित्र पुरातात्विक अवशेषहरूको आवश्यक संरक्षण गर्न तथा उपलब्ध सेवा सुविधाहरुलाई कायमै राख्ने पर्याप्त कोषको सुनिश्चित गर्नेछ।

सेवासुविधा, शोध तथा तालिम सम्बन्धी व्यवस्था

पवित्र उद्यानभित्र सञ्चालन गरिने शोध, तालिम तथा सेवासुविधाको सुधारमा चाहिने बजेट अन्तर्राष्ट्रिय साझेदार तथा दातृ निकायहरूका माध्यमबाट पनि जुटाउन सकिन्छ। तथापि यी क्रियाकलापले विश्व सम्पदा स्थलमाथि कुनै नकारात्मक असर नपुऱ्याउने कुरा सुनिश्चित गर्न यिनीहरूमाथि कडा नियन्त्रण कायम गरिनुपर्दछ।

लुम्बिनी गुरुयोजना क्षेत्रभित्र हुने विकास कार्यका लागि आर्थिक कोष

परियोजना क्षेत्र (१ ×३ माइल क्षेत्र) मा केन्जो टाङ्गेद्वारा तयार गरिएको डिजाइन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने वार्षिक बजेटलाई पूर्ति गर्न आन्तरिक स्रोत र वित्तीय साझेदारहरूको दिगो वित्तीय संयन्त्र आवश्यक पर्दछ।

गुरुयोजना क्षेत्रभित्र गरिने योजनाकार्य

सहुलियत र प्रोत्साहनका साथमा कानूनी संयन्त्रको प्रयोग गरी ५ × ५ माइलभित्रको निषेधित क्षेत्र तथा कृषियोग्य मध्यवर्ती क्षेत्रमा योजना कार्य सञ्चालन गर्नुपर्नेछ। यी क्रियाकलापहरुलाई योजना क्षेत्रमा लगाइने कर र शुल्कसँग घनिष्ठ रुपमा सम्बन्धित बनाइदिनु पर्छ। संरक्षण परियोजनाहरूको दिगोपनका लागि समुदायको वित्तीय संलग्नता जरुरी छ, तथापि समुदायको वित्तीय संलग्नता र सरकारले प्रदान तथा सहजीकरण गर्ने प्रोत्साहन (करमा कटौती, अनुदान तथा लचिलो ऋण) बीच नजिकको सम्बन्ध हुनुपर्दछ। निःशुल्क प्राविधिक सहयोग प्रोत्साहन प्रदान गर्ने एउटा माध्यम हुन सक्छ।

ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रको योजना कार्य

ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रको दिगो विकास स्थानीय समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा निर्भर रहन्छ। सम्पदा स्थल वरपरका समुदायले सम्पदा स्थलहरूको संरक्षण गर्दा हुने फाइदालाई बुझ्न सक्नुपर्छ। यस क्षेत्रका पुरातात्विक अवशेषहरूको संरक्षण र स्थानीय समुदायका आर्थिक सम्भावनाहरूका बीच रहने यो स्पष्ट सम्बन्धलाई स्थापित गरिनुपर्छ। साथै भगवान गौतम बुद्धसंग सम्बन्धित तीर्थस्थलहरुलाई जोडेने आन्तरिक र वाह्य बुद्ध सर्किटहरुको समेत ध्यान दिन सक्नेछ।

१८

३. कार्यान्वयन
(IMPLEMENTATION)

३.१ संस्थागत गर्ने
(INSTITUTIONALISATION)

विश्व सम्पदा महासन्धिको पक्ष राज्यका रूपमा नेपाल सरकारले आफ्नो विश्व सम्पदा स्थलको महत्वको दीर्घकालिन संरक्षण सुनिश्चित गर्नैपर्ने हुन्छ । विश्व सम्पदा महासन्धि कार्यान्वयन गर्न प्रतिपादित कार्यसञ्चालन निर्देशिकाको धारा १०८ का अनुसार "हरेक सूचीकृत सम्पदासँग उपयुक्त व्यवस्थापन योजना अथवा अन्य अभिलिखित व्यवस्थापन प्रणाली हुनु पर्छ जसमा सम्पदाको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई सकेसम्म सहभागितामूलक उपायका माध्यमबाट कसरी संरक्षण गरिन्छ भनेर उल्लेख गरिएको हुनु पर्छ ।" ।

एकीकृत व्यवस्थापनको कार्यान्वयन निरन्तर जारी रहने प्रक्रिया हो, जसका लागि कार्ययोजनाको नियमित समीक्षा, संशोधन तथा विस्तृतीकरण आवश्यक पर्दछ। यसर्थ यस प्रक्रियालाई संस्थागत गर्नु र यसको निरन्तरतालाई सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ। यसका लागि पक्ष राज्य ले एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका लागि आवश्यक संस्थागत, कानूनी तथा आर्थिक संरचनाहरूको स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३.१.१ संरचनाहरूको स्थापना (ESTABLISHMENT OF FRAMEWORKS)

भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनी विश्व सम्पदा सम्पत्तिका लागि तयार गरिएको एकीकृत व्यवस्थापन संरचनालाई पारित गरेबाट नेपाल सरकारले यस दस्तावेजमा तोकिएका संस्थागत, कानूनी तथा आर्थिक संरचनाहरूलाई पनि सिद्धान्ततः मान्यता दिएको बुझ्न सकिन्छ। नेपाल सरकारले कानूनी रूपमा यी संरचनाहरूको स्थापना गर्न र यस दस्तावेजमा उल्लेखित शर्तबमोजिम तिनको निरन्तरता सुनिश्चित गर्न आवश्यक कामकारबाही अघि बढाउनेछ।

३.१.२ प्रक्रियाहरूको स्थापना (ESTABLISHMENT OF PROCESSES)

पवित्र उद्यानका लागि

सम्पदा सम्पत्तिको कुशल र प्रभावकारी व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक सबै व्यवस्थापन प्रक्रियाहरूलाई स्पष्टसँग परिभाषित गर्नु जरुरी छ। पवित्र उद्यानभित्र कुनै निर्णय लिन र कार्यान्वयन गर्न निम्नानुसारका व्यवस्थापन प्रक्रियाहरु समावेश गर्न सकिन्छ, तथापि यिनीहरूमा मात्रै सीमित रहनु पर्छ भन्ने छैन -

- कुनै पनि प्रकारको निर्माणका लागि
- कुनै पनि प्रकारको पुरातात्विक कार्यका लागि
- कुनै पनि प्रकारको संरक्षण कार्यका लागि
- भ्रमणकर्ताहरूको व्यवस्थापनका लागि
- सेवासुविधाहरू उपलब्ध गराउनका लागि
- अनुगमन गर्नका लागि
- मर्मत सम्भार गर्नका लागि

स्थल व्यवस्थापक तथा सम्बद्ध अधिकारीहरूले यी प्रक्रियाहरूको पालन कडाइका साथ गर्नुपर्नेछ। यस प्रक्रियाका प्रत्येक चरणमा कसले के गर्छ, कस्ता सूचनाहरू आदानप्रदान गरिन्छन्, यो किन आवश्यक छ र यसका लागि कति समय लाग्छ भन्ने कुरा प्रष्ट गरिनुपर्छ ।

पवित्र उद्यान वरपरको क्षेत्रका लागि

सम्पदाको विश्वव्यापी महत्वको संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्न पवित्र उद्यान वरपरको क्षेत्रमा हुने विकास कार्यमाथि नियन्त्रण गर्ने स्पष्ट प्रक्रियाहरू तोकिनुपर्छ। यसअन्तर्गत पवित्र उद्यान वरपरको क्षेत्रमा कुनै निर्णय लिन र कार्यान्वयन गर्न निम्नानुसारका व्यवस्थापन प्रक्रियाहरु समावेश गर्न सकिन्छ, तथापि यिनीहरूमा मात्रै सीमित हुनुपर्छ भन्ने छैन -

- प्रदूषण नियन्त्रण गर्नका लागि
- अग्ला भवन निर्माणमाथि नियन्त्रणका लागि
- सवारी नियन्त्रण गर्नका लागि
- बाढी नियन्त्रण गर्नका लागि

कपिलवस्तु, रुपन्देही तथा नवलपरासी जिल्लाहरूसम्म विस्तारित वरपरको क्षेत्रको दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न कुनै उपयुक्त संयन्त्र स्थापित भएपश्चात थप प्रक्रिया पनि आवश्यक पर्न सक्छ।

१९

लुम्बिनी विकास कोष - २०

३.१.३ कार्य योजना (PLAN OF ACTION)

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका मूलभूत उद्देश्यहरूको प्राप्तिका लागि सम्पन्न गर्नुपर्ने विशेष कार्यहरूलाई सूत्रबद्ध गर्ने कार्य नै कार्य योजना हो हो । यी कामहरु वा कार्यहरूको योजना बनाउँदा कार्यान्वयन गर्ने निकाय, लाग्ने समय तथा आर्थिक स्रोतहरुलाई ध्यानमा राखिन्छ ।

एकीकृत कार्य योजना भगवान् बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीको एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको एउटा अङ्ग हो । एकीकृत कार्य योजनालाई एकीकृति व्यवस्थापन प्रक्रिया कार्यन्वयन गर्ने रणनैतिक योजना बनाउनका लागि कार्यमूलक दस्तावेजका रुपमा लिन सकिन्छ ।

एकीकृत कार्य योजनामा पवित्र उद्यान तथा लुम्बिनी विश्व सम्पदा सम्पदाको एकीकृत व्यवस्थापनसँग सम्बधित मुद्दा तथा मूलभूत उद्देश्यहरू समावेश गरिएको छ । मूलभूत उद्देश्यहरूमा आधारित रहेर अल्प, मध्य तथा दीर्घकालीन क्रियाकलापहरूलाई दृष्टिगत गर्दै कार्ययोजना बनाइन्छ । प्रत्येक विशिष्ट कार्यका लागि नेतृत्व लिने निकाय, लाग्ने समय तथा आर्थिक स्रोतको पहिचान गर्नु आवश्यक हुन्छ । ***यी कार्यहरूले संरक्षण र विकास निर्देशिकाका सबै प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राख्नु पर्नेछ ।***

व्यवस्थापनका मुद्दाहरू विभिन्न स्रोतहरूबाट संकलन गरिएको मुद्दाहरूको सूची
⇩
व्यवस्थापनका मूलभूत उद्देश्यहरू पहिचान गरिएका मुद्दाहरूको सम्बोधनका लागि जरुरी व्यवस्थापन प्रणालीका उद्देश्यहरू
⇩
कार्यहरू मुद्दाहरूको सम्बोधन र व्यवस्थापन उद्देश्यहरूको परिपूर्तिका लागि जरुरी कार्यहरू हरेक कार्यका लागि निम्न मापदण्डहरूको पहिचान गरिनुपर्छ : नेतृत्व लिने निकाय, लाग्ने समय, आर्थिक स्रोत

प्रत्येक वर्ष यस दस्तावेजको समीक्षा र संशोधन गरिनुपर्छ र पवित्र उद्यान लगायत सम्बद्ध ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रवरपर सम्पदा स्थलहरूका लागि एकीकृत व्यवस्थापनको रणनीतिक योजना तयार गर्ने आधार पनि बन्नुपर्दछ ।

३.१.४ वार्षिक कार्ययोजना (ANNUAL ACTION PLAN)

असार मसान्त (मध्य जुलाइ) मा सुरु हुने नेपाली आर्थिक वर्षअनुरुप हुने गरी वार्षिक कार्ययोजना तयार गरिन्छ । यसले सम्पदा स्थालका लागि सम्बन्धित १२ महिनाको समयावधिभर सञ्चालन गर्नका लागि विस्तृतरुपमा योजनाबद्ध गरिएका क्रियाकलापहरुलाई सूत्रबद्ध गर्दछ ।

वार्षिक कार्ययोजनालाई वार्षिक वित्तीय प्रस्तावपत्रका रूपमा मात्र नहेरी योजना संयन्त्रका रूपमा पनि लिइनुपर्दछ । वार्षिक कार्ययोजनाको तयारी आर्थिक वर्ष शुरु हुनुभन्दा तीन महिना अगावै गर्नुपर्नेछ । बितेको वर्षको वार्षिक कार्ययोजनामा भएको प्रगतीको समीक्षा , चालू कार्ययोजनाको पुनरावलोकन र आगामी वार्षिक कार्ययोजनाको तयारी गर्नु पर्छ । बार्षिक कार्ययोजना पुरातत्व विभागसँग सहयकार्य गरी लुम्बिनी विकास कोषले तयार गर्नुपर्नेछ ।

देहाय बमोजिमका आधारमा कार्यहरूको किटान गरिनुपर्छ -

- प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने कारण
- कार्यान्वयन प्रक्रिया
- अपेक्षित प्रतिफल
- वित्तीय स्रोतसाधन
- समयसीमा
- कार्यान्वयन गराउने निकाय

आगामी बार्षिक कार्ययोजनाका लागि प्राथमिकीकरण गरिएका भिन्दाभिन्दै कार्यहरु संशोधित कार्य योजनामा आधारित हुनेछन् जसले एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका मुख्य उद्देश्यहरु प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक सबै कार्यहरुको समग्र दृष्टिकोण प्रदान गर्दछन् । त्यसपछि आर्थिक स्रोत उपलब्ध भएका कार्यहरुलाई बार्षिक कार्य योजनामा समावेश गर्नुपर्छ ।

वार्षिक कार्ययोजनामा **संवेदनशील कार्यहरू**का रूपमा उच्च प्राथमिकतामा राखिएका त्यस्ता कार्यहरू पनि समावेश हुन सक्छ, जसका लागि आर्थिक स्रोतको व्यवस्था भइसकेको हुँदैन । यस्ता कार्यका लागि सम्भावित साझेदारहरूमार्फत अर्थ सङ्कलनको रणनीति तयार गरिनुपर्छ ।

वार्षिक कार्ययोजनाले **आकस्मिक** कार्यहरूलाई पनि समेट्नुपर्नेछ, जसको निर्धारण चालु वर्षकै दौरानमा मात्र गर्न सकिनेछ ।

२०

Siddhartha

LUMBINI DEVELOPMENT TRUST 1985

लुम्बिनी विकास कोष

३.२ क्षेत्रगत समन्वय
(SECTOR-WISE COORDINATION)

क्षेत्रगत समन्वय एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको अभिन्न अङ्ग हो। विश्व सम्पदाको सिमाना भित्र, सन्निकट क्षेत्र तथा आसपासको क्षेत्रभित्र सञ्चालन गरिने सबै क्रियाकलापहरुको साझा विशेषताका रुपमा काम गर्ने गरि रणनीतिहरु बनाउनु पछ।

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको कार्यान्वयनमा स्थानीय विकास, विपद्को जोखिम व्यवस्थापन तथा पर्यटन सँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रहरुका बीचमा निरन्तर समन्वयको आवश्यकता पर्न सक्छ।

३.२.१ स्थानीय विकास (LOCAL DEVELOPMENT)

सामान्यतया स्थानीय विकास क्षेत्रले सडक तथा आवागमन, खानेपानी, फोहोरमैला व्यवस्थापन, ढल व्यवस्थापन, विद्युत् आपूर्ति तथा सञ्चार जस्ता पूर्वाधार तथा सेवा सुविधा सम्बन्धी कुराहरूलाई समेट्छ। साथै यसले वातावरण व्यवस्थापन तथा सुरक्षा, औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा आदि विषयका साझा सवालहरुलाई पनि समेट्न सक्छ। स्थानीय विकासलाई नियन्त्रण गर्न सकिएन भने यसले सम्पदामाथि ठूलो नकारात्मक असर पुऱ्याउन सक्छ। स्थानीय विकासको क्षेत्र ऐतिहासिक बौद्ध क्षेत्रको दिगो विकासका लागि महत्वपूर्ण क्षेत्र हो। यस क्षेत्रको विकास यहाँका सम्पदाको संरक्षणमा आधारित रहनुपर्छ, जसमा खासगरी साढे दुई हजार वर्षको कालखण्डमा विस्तारित इतिहासको साक्षीका रूपमा रहेका असङ्ख्य पुरातात्विक स्थलहरू पर्दछन्। यहाँ सञ्चालन गरिने सबै विकासका क्रियाकलापले सम्पदामाथि कुनै नकारात्मक असर नपुऱ्याउने सुनिश्चित गरिनुपर्छ। यसअन्तर्गत पूर्वाधार, कृषि तथा उद्योगजस्ता कुरासँग सम्बन्धित विकासका क्रियाकलापहरु पर्न सक्छन्। स्थानीय विकास क्षेत्र सम्पदा क्षेत्रभित्रको दिगो मानव विकासमा सहभागी हुनेछ।

३.२.२ विपद्को जोखिम व्यवस्थापन (DISASTER RISK MANAGEMENT)

विश्व सम्पदा स्थलका लागि विपद्को जोखिम व्यवस्थापन जरुरी छ। यस क्षेत्रमा मुख्यगरी भूकम्प, आगजनी र बाढीको सम्भावित खतरा छ। तदनुसार सम्पदाको जोखिमतालाई निरन्तर अनुगमन गरिनेछ र जोखिम न्यूनीकरणका उपाय लागू भए-नभएको सुनिश्चित गर्ने उपाय अपनाइनेछ। यसलाई स्थानीय, जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरमा लागू भएका समग्र विपद्को जोखिम व्यवस्थापन योजनासँग समन्वय गरिनेछ।

३.२.३ पर्यटन क्षेत्र (TOURISM SECTOR)

आयआर्जनको स्रोतको रूपमा र सम्पदालाई चिनाउने प्रयोजनका निम्ति पर्यटन क्षेत्रले सम्पदा संरक्षणमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्दछ। तथापि पर्यटनको उपयुक्त व्यवस्थापन भएन भने यसले सम्पदामा प्रतिकूल प्रभाव पार्न पनि सक्छ। पर्यटन गुरुयोजनाले सम्पदा संरक्षणका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्छ। लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थलको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई असर गर्न सक्ने कार्यहरूको विषयमा अन्य योजना तथा कार्यक्रमले भन्दा एकीकृत व्यवस्थापन योजनाले नै प्राथमिकता पाउनुपर्छ। पर्यटनको गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा एकीकृत व्यवस्थापन योजनाका लागि जिम्मेवार निकायहरूबीच नियमित अन्तर्क्रियाहरू स्थापित हुनुपर्छ। पर्यटन विकासले विश्व सम्पदा क्षेत्रहरूको अनुपम विश्वव्यापी महत्वलाई सुरक्षित राख्न सघाउ पुऱ्याउनुपर्छ। पर्यटन क्षेत्रद्वारा सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरूले विश्व सम्पदा स्थलको प्रामाणिकता तथा अखण्डताको सम्मान गर्नुपर्नेछ। आफ्ना क्रियाकलापहरूले सम्पदालाई प्रतिकूल प्रभाव निम्त्याउँदैन भन्ने कुरा पर्यटन क्षेत्रले सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ।

३.२.४ बौद्ध संगठनहरू (BUDDHIST ORGANIZATIONS)

लुम्बिनी क्षेत्र र आसपासका सम्पदा क्षेत्रहरुको संरक्षण र विकासमा सरोकार राख्ने समुदायमा आधारित संस्थाहरु र गैरसरकारी संस्थाहरुसँग समन्वय सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ।

२१

३.३ अनुगमन, प्रतिवेदन तथा समीक्षा (MONITORING, REPORTING & REVIEW)

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रिया कार्यान्वयनलाई पञ्चवर्षीय चक्रका रूपमा लिइनुपर्छ। पहिलो पञ्चवर्षीय कार्यतालिका सन् २०१७ को मध्य जुलाईमा शुरु भइ सन् २०२२ को मध्य जुलाईमा अन्त्य हुनेछ। हरेक पाँच वर्षमा एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको बिस्तृत समीक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गरिनु पर्दछ।

वार्षिक कार्ययोजना अनुरूप वार्षिकरुपमा कार्यहहरु कार्यान्वयन गरिनेछन्। वर्ष तालिका असार मसान्त (मध्य जुलाइ) मा सुरु हुने नेपाली आर्थिक वर्षमा आधारित रहनेछ। हरेक आर्थिक वर्षको अन्तिम तीन महिनामा कार्ययोजनाको समीक्षा गरी आगामी वार्षिक कार्ययोजनाको तयारी गरिनुपर्छ।

लुम्बिनी विकास कोषको वार्षिक कार्ययोजना कार्यान्वयनको मासिक अनुगमन गर्न र लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापन कार्यालयको साप्ताहिक प्रतिवेदनको समीक्षा गर्न प्रतिवेदन बुझाउने प्रक्रिया गठन गरिनेछ।

स्थलको अनुगमन र प्रतिवेदन

साप्ताहिक रूपमा गरिने स्थल अनुगमनको काम लुम्बिनी विश्व सम्पदा स्थल व्यवस्थापन कार्यालयले अनुगमन फाराम भरी सम्पन्न गर्नेछ। यो फाराम कुनै क्रियाकलाप सञ्चालन भए-नभएको उल्लेख गरी नियमित भर्नुपर्नेछ जसले गर्दा त्यस स्थलको विस्तृत इतिहासको अभिलेख राख्न सकिन्छ।

मासिक प्रतिवेदन बुझाउने काम पारित प्रतिवेदन विधिअनुसार लुम्बिनी विकास कोषले गर्नेछ। सूचनाहरूलाई जनाउका रूपमा वा आवश्यक निर्णयार्थ पेस गर्नुपर्नेछ।

आकस्मिक प्रतिवेदन बुझाउने काम पारित प्रतिवेदन विधि तथा आकस्मिक प्रतिक्रिया योजनाअनुसार लुम्बिनी विकास कोषले गर्नेछ।

वार्षिक कार्ययोजना कार्यान्वयनसँगै **वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन** पनि तयार गर्नुपर्नेछ। यस प्रगति विवरणले पूर्वनिर्धारित सूचकहरूका आधारमा लक्ष्यहरू प्राप्त भए-नभएको उल्लेख गर्नेछ। धेरैजसो अवस्थामा सूचक भन्नाले सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृत वा पारित दस्तावेज वा नीतिनियम, कुनै प्रावधानहरूको कार्यान्वयन, केही निश्चित कार्यको समापन अथवा कुनै संस्था, निकाय वा कार्यक्रमको स्थापना हुन पनि हुन सक्छ।

आवधिक मूल्याङ्कन

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाको कार्यान्वयन तथा स्मारक क्षेत्रहरूको संरक्षणको वस्तुस्थितिबारे लुम्बिनी विकास कोषले आवधिक मूल्याङ्कन गर्नेछ।

भइरहेका कार्यहरूको **मासिक मूल्याङ्कन** पारित प्रतिवेदन विधिअनुसार गरिनेछ। यो कुरा लुम्बिनी कोषको प्रतिवेदनमा आधारित रहनेछ। मासिक मूल्याङ्कनमा वार्षिक कार्ययोजना कार्यान्वयनको प्रगति विवरण पनि समावेश गरिनेछ।

वार्षिक कार्ययोजना कार्यान्वयनको **वार्षिक मूल्याङ्कन** आगामी वार्षिक कार्ययोजनाको तयारीसँगसँगै गरिनेछ। आवश्यक भएअनुसार कार्यको समग्र योजनाक्रमको पनि समीक्षा गरिनेछ।

एकीकृत व्यवस्थापन प्रक्रियाका विभिन्न संयन्त्रहरुको **पञ्चवर्षीय मूल्याङ्कन** गरिनेछ। एकीकृत व्यवस्थापन संरचनालगायत संस्थागत, कानूनी तथा आर्थिक संरचनाहरूको समीक्षा गरी आवश्यकताअनुसार परिमार्जन गरिनेछ।

२२

Annex- 2

International Scientific Committee
UNESCO/Japanese Funds-in-Trust for Strengthening the Conservation and Management of Lumbini, the birthplace of Lord Buddha
Buddha Maya Garden Hotel, Lumbini, Nepal,
17 to 19 February 2017
Recommendations

1. Heritage Impact Assessment should be conducted before every new development project (including construction, roads, drains, wall and carparks etc.) or contractual agreement, at sites protected as heritage and archaeological areas within the Greater Lumbini Area.

2. Archaeological and geological investigations must be carried out to understand the potential archaeological site before any infrastructure work within the Greater Lumbini Area, and risk mapping prepared for all potential archaeological areas.

3. Any new master plan for Lumbini or surrounding area should consider the government /United Nation approved Lumbini Master Plan.

4. Guidelines and monitoring tools for the conservation of archaeological remains should be prepared by conservation team before the completion of Phase II of the project.

5. If machinery is necessary to be used at the sites protected as heritage areas and archaeological sites within the Greater Lumbini Area, including Lumbini Development Area, it should be accompanied by archaeological watching briefs by the Department of Archaeology and the Lumbini Development Trust.

6. Natural surroundings of the Lumbini area should be safeguarded.

7. Sources of air, noise and ground water pollution, should be monitored and controlled and existing regulations enforced by the government. No new industrial factories shall be approved and existing expanded by the government within the Lumbini Protected Zone.

8. Approach and take off flight paths from Bhairahawa Airport should avoid key heritage sites, in particular Ramagrama and Lumbini.

9. Bylaws and planning regulations should be implemented at potential archaeological sites within the Greater Lumbini Area.

10. In case the Japanese Funds-in-Trust shall not continue or present a funding gap between second and third phase, ways shall be found to continue the holding of the ISC meetings, by reducing the membership and/or identifying other funding sources.

11. ISC welcomes the generous contribution of 20 million Japanese Yen by Mr Tokusin Kasai for the archaeological investigation in Tilaurakot site.

12. Land acquisition by the Department of Archaeology is very welcomed by the Members and shall be continued.